

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії України _____

До захисту допущено

кафедрою _____ протокол № _____ від _____

завідувач кафедри _____

(підпис)

(ім'я, прізвище)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

здобувача першого (бакалаврського) _____ рівня вищої освіти

(першого (бакалаврського) / другого (магістерського))

«Битва під Бородами 13-23 липня 1944 р. та участь у ній 14-ої Добровольчої
дивізії СС «Галичина»

(тема роботи)

Спеціальність (спеціалізація) 032 «історія та археологія»

Освітня програма «історія та археологія»

Здобувач _____ Руслан Дударенков _____

(підпис)

(ім'я, прізвище)

Науковий керівник _____ Денис Журавльов _____

(підпис)

(ім'я, прізвище)

РЕЗЮМЕ

– *Битва під Бродами 13–23 липня 1944 р. та участь у ній 14-ої добровольчої дивізії СС «Галичина»*. Кваліфікаційна робота. – [Назва закладу вищої освіти], [рік].

Метою роботи є комплексне дослідження битви під Бродами 13–23 липня 1944 р. та участі в ній 14-ої добровольчої дивізії СС «Галичина» – від передумов її формування до наслідків розгрому для вцілілого особового складу.

Об'єктом дослідження є 14-та добровольча дивізія СС «Галичина» як військово-політичне явище воєнної доби. Предметом – перебіг бойових дій у Бродівському котлі, обставини розгрому та їхні наслідки для особового складу дивізії.

У роботі застосовано принципи історизму й об'єктивності, конкретно-історичний метод, порівняльно-історичний аналіз, критичний аналіз джерел, а також методи усної історії та джерелознавчої критики. Поєднання цих підходів уможливило дослідження явища без апологетики й без спрощеного морального вироку.

Дослідження встановило, що дивізія «Галичина» постала в 1943 р. на перетині трьох несумісних логік: німецького прагматизму дефіциту людських ресурсів, галицьких антирадянських настроїв та інструментальних державницьких розрахунків частини місцевої еліти. Організаційно вона відповідала штату піхотного з'єднання Ваффен-СС, однак мала системні вади: переважно німецьку командну вертикаль, незавершене дивізійне злагодження та відсутність досвіду великої фронтової операції. Прибувши під Броди у складі XIII армійського корпусу, дивізія зайняла другу оборонну лінію і 14–17 липня 1944 р. опинилася в кільці, яке замкнув 1-й Український фронт у ході Львівсько-Сандомирської операції. Спроби прориву в районі Білого Каменя та Підкаменя 19–23 липня завершилися загибеллю більшості особового складу: з понад 15 000 вояців вийшло з оточення близько 3 000. Реорганізація вцілілих у Нойгаммері восени 1944 р. відновила організаційну форму з'єднання, однак не змогла відтворити ні первісного мобілізаційного

потенціалу, ні морального духу першого призову. Дивізія капітулювала перед британськими військами в Австрії у травні 1945 р.

Наукова новизна роботи полягає в комплексному зіставленні радянських оперативних документів, діаспорної мемуаристики та сучасних українських і західних досліджень, що дає змогу уникнути як радянського редукаціонізму, так і апологетичної інтерпретації. Результати дослідження можуть бути використані в курсах з історії Другої світової війни, воєнної історії України, досліджень колабораціонізму та пам'яті.

Ключові слова: дивізія «Галичина», битва під Бродами, Ваффен-СС, Львівсько-Сандомирська операція, Бродівський котел, XIII армійський корпус, 1-й Український фронт, колабораціонізм, Галичина, воєнна історія України, Друга світова війна.

ABSTRACT

. – *The Battle of Brody, 13–23 July 1944, and the Participation of the 14th Waffen-SS Volunteer Division "Galicia"*. Bachelor's thesis. – [University name], [year].

The aim of this study is a comprehensive examination of the Battle of Brody (13–23 July 1944) and the role played by the 14th Waffen-SS Volunteer Division "Galicia" – from the conditions of its formation to the consequences of its destruction for the surviving personnel.

The object of the research is the 14th Waffen-SS Volunteer Division "Galicia" as a military and political phenomenon of the wartime period. The subject of the research is the course of combat operations in the Brody encirclement, the circumstances of the division's defeat, and their aftermath for its personnel.

The study employs the principles of historicism and objectivity, the concrete-historical method, comparative-historical analysis, source criticism, and elements of oral history methodology. This combination of approaches allows the phenomenon to be examined without either apologetics or reductive moral judgment.

The research establishes that the division emerged in 1943 at the intersection of three irreconcilable logics: German pragmatism driven by manpower shortages, Galician anti-Soviet sentiment, and the instrumentalised statehood calculations of part of the local elite. Organisationally, it corresponded to the establishment of a Waffen-SS infantry division, yet suffered from structural weaknesses: a predominantly German command hierarchy, incomplete large-unit consolidation, and no experience of major frontline operations. Deployed near Brody as part of the XIII Army Corps, the division occupied a secondary defensive line and was encircled by the 1st Ukrainian Front on 14–17 July 1944 during the Lviv–Sandomierz offensive. Breakout attempts in the Biły Kamień and Pidkamin area (19–23 July) ended in the loss of most of the division's strength: of more than 15,000 men, approximately 3,000 escaped the pocket. Reorganisation of the survivors at Neuhammer in autumn 1944 restored the division's formal structure but could not reconstitute its original mobilisation capacity or morale. The division surrendered to British forces in Austria in May 1945.

The scholarly contribution of the thesis lies in a systematic cross-referencing of Soviet operational documents, diaspora memoirs, and recent Ukrainian and Western scholarship, enabling an analysis that avoids both Soviet reductionism and apologetic interpretation. The findings may be applied in courses on the history of the Second World War, Ukrainian military history, and studies of collaboration and memory.

Keywords: Division Galicia, Battle of Brody, Waffen-SS, Lviv–Sandomierz offensive, Brody pocket, XIII Army Corps, 1st Ukrainian Front, collaboration, Galicia, military history of Ukraine, Second World War.

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ФОРМУВАННЯ ДИВІЗІЇ «ГАЛИЧИНА»	15
1.1 Стратегічна ситуація на Східному фронті на початку літа 1944 року	15
1.2 Ідеологічні та мобілізаційні аспекти створення українського з'єднання у складі Ваффен-СС.....	23
1.3 Бойова підготовка та структура дивізії перед відправленням на фронт	31
РОЗДІЛ 2. ПЕРЕБІГ БОЙОВИХ ДІЙ У БРОДІВСЬКОМУ КОТЛІ ТА НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО ЛЕГІОНУ	37
2.1 Оперативне оточення німецького угруповання та оборонні бої дивізії 13–18 липня.....	37
2.2 Спроби деблокади та розгром основних сил у районі Броди–Білий Камінь 19–23 липня.....	41
2.3 Військові втрати та подальша реорганізація вцілілих підрозділів «Галичини»	43
ВИСНОВКИ	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	54
ДОДАТКИ.....	59

ВСТУП

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню битви під Бродами 13–23 липня 1944 року та участі в ній 14-ої добровольчої дивізії СС «Галичина». У роботі розглядаються військово-оперативні аспекти боїв, склад і завдання дивізії, її місце в структурі XIII армійського корпусу Вермахту, а також наслідки операції для українських формувань.

Актуальність. Битва під Бродами 13–23 липня 1944 р. є подією, без якої неможливо зрозуміти як воєнну історію Другої світової на західноукраїнських теренах, так і тривалі суспільні дискусії довкола участі українців в німецьких формуваннях. Саме тут 14-та добровольча дивізія СС «Галичина» вперше виступила повноцінним з'єднанням на великому фронті. Саме під Бродами дивізія отримала бойове хрещення, як повноцінне з'єднання. До цих подій лише окремі дивізійники брали участь у бойових діях. За чотири місяці до виїзду на фронт під Броди, зведена дивізійна бойова група «Байєрсдорф», а це близько 1500 вояків, була залучена до бойових дій проти радянських партизанів у Східній Польщі. Тоді значним бойовим зіткненням виявився лише один бій із партизанами — за село Хмелики, на початку березня 1944 року. Весь інший бойовий досвід вилився в декілька перестрілок та безкінечні прочісування засипаних снігом полів та лісів.

Станом на сьогодні, питання оцінки діяльності дивізії є досить дискусійним та резонансним, і виходить далеко за рамки наукових досліджень, а саме у політичний простір та мас-медіа. В той час, коли одні звинувачують учасників дивізії у скоєнні масових вбивств мирного населення та колабораціонізмі, інші спростовують міфи перших, показують діяльність «Галичини» під позитивним кутом, нерідко героїзують вояків дивізії. При цьому обидві позиції мають як базисно підтверджені тези, так і необ'єктивні та упереджені думки. Поляризована позиція стосовно оцінки діяльності дивізії породжує дискусії, що вже давно вийшли за рамки наукової площини.

Політизовані інтерпретації – від російського глузування з «програної, але сакралізованої» битви до нерозуміння в Україні причин гордості ветеранів –

роблять тему предметом наукового перегляду, верифікації фактів і зваженого пояснення мотивацій учасників. Дослідження цієї битви дозволяє відділити документований перебіг подій від пропагандистських наративів, уточнити роль українських формувань у воєнних діях літа 1944 р. та пояснити, чому саме бродівський досвід став осердям дивізійної легенди.

Також важливим та недостатньо дослідженим питанням є суто військова складова цих подій. Досвід, отриманий дивізією та загалом з'єднанням німецьких військ, може мати велику цінність для української та світової військової науки. Через особливі умови бойових дій, які були зумовлені організацією управління, матеріально-технічною складовою, підготовкою позицій та особового складу, а також оперативним, стратегічним плануванням німецького командування, для військової науки цей досвід може бути корисним, та застосовуватись у сьогоденних умовах.

Об'єктом є бойові дії в районі н.п. Броди у липні 1944 р.

Предметом є бойове застосування 14-ої добровольчої дивізії СС «Галичина» у цих боях: структура і стан з'єднання, тактика дій підрозділів, рішення командування, взаємодія з підрозділами Вермахту, втрати та наслідки для оперативної ситуації на полі бою.

Хронологічні межі дослідження: 13–23 липня 1944 року.

Територіальні межі дослідження охоплює район бойових дій поблизу міста Броди на Львівщині. Основні бої точилися біля населених пунктів Острів, Підгірці, Ясенів, Червоне, Берлин, Лешнів, Пониковиця, а також у смузі між Бродами та Зборовом.

Аналіз джерел. Дослідження спирається на три групи матеріалів: офіційні правові документи, архівні оперативні дані та спогади безпосередніх учасників подій. Базову юридичну оцінку статусу військ СС зафіксовано в матеріалах Нюрнберзького процесу ¹. Згодом правовий статус колишніх вояків дивізії «Галичина» деталізувала канадська Комісія з розслідування воєнних злочинів

¹ Judgment of the International Military Tribunal for the Trial of German Major War Criminals (London: HMSO, 1951), 250–253.

(Комісія Дешена), звіт якої 1986 року деконструював низку політизованих звинувачень проти з'єднання².

Перебіг бойових дій реконструюється на основі радянських і німецьких оперативних документів. Радянський масив, представлений фондами Центрального архіву Міністерства оборони Російської Федерації (ЦАМО РФ), містить журнали бойових дій, звіти тилкових служб та щоденні оперативні донесення частин 1-го Українського фронту. Ці матеріали з хронологічною точністю фіксують геометрію оточення, кількість взятих трофеїв і спроби прориву німецьких сил³. Оцифровані матеріали з ЦАМО, викладені у вільному доступі, використовувалися автором ще до 2022 р. Німецькі військові документи розкривають деталі вишколу на полігоні SS-Truppenübungsplatz Heidelager і тактичні завдання, поставлені перед підрозділами XIII армійського корпусу.

Погляд «зсередини» забезпечують джерела особового походження. Найбільший фактологічний масив містить праця начальника штабу дивізії майора Вольфа-Дітріха Гайке. Як кадровий німецький офіцер, він залишив професійний і дистанційований опис вишколу в Нойгаммері, боїв під Бродами та кризових моментів управління⁴. Український суб'єктивний вимір розкривають мемуари колишніх вояків: Василя Вериги⁵, Теодора Білостоцького⁶ та Петра Силенка⁷. Їхні тексти дозволяють проаналізувати моральний стан бійців, атмосферу в підрозділах та безпосередній досвід виживання в котлі.

Огляд літератури

Наукове осмислення діяльності дивізії концептуально розвивалося в межах діаспорного, західного, радянського та сучасного українського напрямів. В еміграційному середовищі з 1950-х років формувалася інтерпретація, зосереджена

² Jules Deschênes, Commission of Inquiry on War Criminals. Report. Part 1: Public (Ottawa: Canadian Government Publishing Centre, 1986), 258.

³ Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації (ЦАМО РФ), ф. 315, оп. 4440, спр. 235, арк. 1–5.

⁴ Вольф-Дітріх Гайке, Українська дивізія «Галичина»: Історія формування і бойових дій у 1943–1945 роках, пер. Р. Колісник (Торонто: Братство колишніх вояків 1-ї Української дивізії УНА, 1970), 74–88.

⁵ Василь Верига, Під крилами визвольних дум (Торонто: Новий шлях, 1978), 120.

⁶ Теодор Білостоцький, Спогади (Івано-Франківськ: Лілея-NV, 2000), 45.

⁷ Петро Силенко, "За прорив з оточення," у Броди: Збірник статей і нарисів (Мюнхен: Відродження, 2003), 144–153.

на мотиваційній базі добровольців. Микола Капустянський та Володимир Кубійович розглядали створення дивізії як прагматичний крок для здобуття військового вишколу та збереження кадрового потенціалу майбутньої української армії⁸.

Західна історіографія у 1950–1960-х роках почала вписувати українське з'єднання в макроісторичний контекст. Джон Армстронг трактував дивізію як компроміс між нацистською окупаційною владою та амбіціями українських еліт⁹. Джордж Штайн довів, що залучення галичан до Ваффен-СС було наслідком дефіциту людських ресурсів у Рейху, який змусив Берлін відійти від жорсткої расової доктрини¹⁰. Сучасні західні дослідники змістили фокус на проблеми ідентичності та пам'яті. Пер Андерс Рудлінг вдається до жорсткої деконструкції апологетичних міфів¹¹, Олеся Хромейчук вивчає повоєнні наративи ветеранів як історію людей, що опинилися між двома тоталітарними системами¹², а Марта Шкандрій досліджує перебування дивізії на перетині колоніальної залежності та збройного досвіду¹³.

Радянська історична наука розглядала тему крізь призму ідеологічного догматизму, зводячи явище виключно до понять колабораціонізму та зради. Від офіційних багатотомних видань до пропагандистських публікацій колишніх співробітників спецслужб системний аналіз підмінявся тавруванням без опори на репрезентативну джерельну базу¹⁴. Аналогічних підходів трималася рання польська література 1970-х років, приписуючи дивізії участь у придушенні Варшавського повстання, що пізніше спростувала сама ж польська академічна наука.

⁸ Володимир Кубійович, "Початки української дивізії «Галичина»," Вісті Комбатанта, № 1 (1954): 3–8.

⁹ John Armstrong, *Ukrainian Nationalism, 1939–1945* (New York: Columbia University Press, 1955), 170.

¹⁰ George H. Stein, *The Waffen SS: Hitler's Elite Guard at War, 1939–1945* (Ithaca: Cornell University Press, 1966), 185.

¹¹ Per Anders Rudling, "They defended Ukraine: The 14. Waffen-Grenadier-Division der SS (Galizische Nr. 1) revisited," *The Journal of Slavic Military Studies* 25, no. 3 (2012): 329–368.

¹² Olesya Khromeychuk, "Undetermined" Ukrainians: Post-War Narratives of the Waffen-SS "Galicia" Division (Oxford: Peter Lang, 2013), 6.

¹³ Myroslav Shkandrij, *In the Maelstrom: The Waffen-SS "Galicia" Division and Its Legacy* (Montreal: McGill-Queen's University Press, 2023), 61.

¹⁴ Сергій Даниленко-Карін, *Дорогою ганьби і зради* (Київ: Наукова думка, 1970), 45.

Сучасна українська історіографія відзначається переходом до системного аналізу розсекречених архівів. Поворотною стала монографія Андрія Боляновського, який відстежив еволюцію з'єднання та розмежував політичні розрахунки Берліна й реальні мотиви українських добровольців¹⁵. Вузькоспеціалізовані аспекти розробляють дослідники нового покоління: Роман Пономаренко вивчає систему вишколу капеланів та офіцерських кадрів, Лідія Біліченко фокусується на етапах комплектування, а Андрій Квасецький і Ярослав Онищук здійснюють детальну хронікальну реконструкцію боїв у Бродівському котлі, поєднуючи радянські оперативні документи з результатами польових досліджень¹⁶.

Метою дослідження є здійснення комплексного аналізу бойового застосування Ваффен СС дивізії "Галичина" під час оборонної кампанії XIII армійського корпусу Вермахту на вістрі Львівсько-Сандомирської операції.

Завдання дослідження:

1. Охарактеризувати військову ситуацію влітку 1944 р. на фронті між Бродами й Зборовом, напередодні наступальної операції Червоної армії;
2. З'ясувати склад, організаційно-штатну структуру і чисельність сил сторін, включаючи матеріально-технічну базу, рівень підготовки бійців та позицій;
3. З'ясувати покладені на дивізію завдання та встановити фактичну участь формування у бойових діях; Простежити хід боїв 13–23 липня, визначити етапи оточення та прориву.
4. Визначити причини поразки та втрати обох сторін, а також оперативні наслідки битви;

Методологічну основу роботи становлять принципи історизму та об'єктивності, які дозволяють розглядати битву під Бродами 13–23 липня 1944 р. у контексті реальної оперативної обстановки та структури військових дій. Принцип історизму забезпечує реконструкцію подій з урахуванням конкретних умов

¹⁵ Андрій Боляновський, Дивізія «Галичина». Історія (Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000), 58–72.

¹⁶ Ярослав Онищук, "Нові матеріали до вивчення бойових дій на території «Бродівського котла» у липні 1944 р.," Військово-науковий вісник, вип. 27 (2017): 183–196

ведення бою, дислокації сил, бойових завдань і тактичних рішень командування. Принцип об'єктивності спрямований на нейтральну оцінку ходу операції та дій 14-ої добровольчої дивізії СС «Галичина», виходячи з військово-оперативної логіки, а не політичних або ідеологічних трактувань.

Для досягнення мети дослідження застосовано комплекс **методів**: методи порівняння та аналізу, метод причинно-наслідкового зв'язку, історико-генетичний, діахронний, синхронний та критичний методи. Методи порівняння й аналізу дали змогу оцінити відповідність бойових дій дивізії поставленим оперативним завданням та зіставити її дії з діями сусідніх з'єднань у межах операції. Метод причинно-наслідкового зв'язку використано для виявлення факторів, що вплинули на боєздатність та результативність підрозділів дивізії під час оточення та спроб прориву. Історико-генетичний, діахронний і синхронний методи дали можливість простежити розвиток бойової ситуації в часі, встановити зміну оперативного положення та оцінити взаємодію дивізії з корпусом і армійськими структурами. Критичний метод забезпечив перевірку внутрішньої логіки реконструкції бойових дій, визначення реалістичності тактичних рішень та відповідності заявлених результатів фактичним умовам бою.

Наукова новизна полягає у тому, що в дослідженні з'ясована роль дивізії в побудові оборони XIII армійського корпусу Вермахту, здатність ведення загальновійськового бою легкоозброєних піхотних частин супроти значно переважаючого технічно та кількісно супротивника. Також з'ясовано специфіку управління піхотними частинами в умовах оперативного оточення.

РОЗДІЛ 1. ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ФОРМУВАННЯ ДИВІЗІЇ «ГАЛИЧИНА»

1.1 Стратегічна ситуація на Східному фронті на початку літа 1944 року

На початку літа 1944 р. стратегічна ситуація на Східному фронті визначалася переходом Червоної армії від послідовного витіснення Вермахту з території СРСР до масштабного руйнування всієї німецької оборонної системи у Східній Європі. Після поразки Німеччини під Сталінградом і Курськом стратегічна ініціатива остаточно перейшла до радянського командування, однак саме кампанія 1944 р. надала цьому переходу незворотного характеру. Якщо у 1943 р. радянські операції ще значною мірою були пов'язані з відновленням контролю над втраченими територіями, то влітку 1944 р. вони вже мали ширший політичний і військово-стратегічний зміст: вихід до кордонів Центральної Європи, ліквідація німецького контролю над Україною, тиск на союзників Німеччини та створення передумов для подальшого наступу на Польщу, Угорщину, Словаччину і Німеччину.

Для українських земель цей період мав особливе значення, оскільки саме влітку 1944 р. завершувався етап німецької окупації більшої частини України і водночас починався новий етап радянського політичного контролю над західноукраїнськими територіями. Західна Україна опинилася в зоні одночасного зіткнення кількох сил: Червоної армії, Вермахту, військ союзників Німеччини, українського підпілля, польських збройних структур і цивільного населення, яке мало досвід радянської влади 1939–1941 рр. та німецької окупації 1941–1944 рр. Саме така багатошарова ситуація робить аналіз Східного фронту на початку літа 1944 р. необхідною передумовою для розуміння ролі дивізії «Галичина», її бойового використання і подальших історіографічних оцінок.

У політичному вимірі початок літа 1944 р. був часом глибокої кризи німецької окупаційної системи. Третій Райх уже не мав реальних ресурсів для

утримання всього окупованого простору на Сході, але продовжував розглядати українські землі як стратегічний тил, джерело людських ресурсів і бар'єр на шляху радянського наступу. Німецька політика щодо українців залишалася суперечливою: з одного боку, вона використовувала українські кадри у військово-політичних проєктах, серед яких були батальйони «Нахтігаль», «Роланд» та дивізія «Галичина»; з іншого боку, будь-які самостійницькі ініціативи українців придушувалися, що засвідчувало інструментальний характер німецького підходу до «українського питання» (Заболотнюк, 2025, с. 5). Ця подвійність особливо виразно проявилася в 1943–1944 рр., коли Німеччина, зазнаючи дедалі більших втрат, була змушена ширше залучати ненімецькі формування, але не готова була надати їм політичний статус, який відповідав би очікуванням частини українського суспільства. Системний огляд усього спектра українських військових формувань у збройних силах Німеччини, до якого належала й дивізія «Галичина», подає А. Боляновський (Боляновський, 2003).

Для західноукраїнського населення наближення Червоної армії не означало лише «визволення» в радянському розумінні цього терміна. Пам'ять про радянську анексію 1939 р., репресії, депортації, ліквідацію політичних і громадських структур, переслідування інтелігенції та колишніх військових формувала складну систему страхів і очікувань. Дослідження української військової еміграції наголошують, що радянська окупація Західної України у 1939 р. спричинила масштабні суспільні трансформації, репресії та нову хвилю політичної й військової еміграції (Заболотнюк, 2025, с. 6). Частина української інтелігенції, духовенства, колишніх старшин УГА та Армії УНР після 1939 р. опинилася під загрозою арештів, що зумовило втечі до Генеральної Губернії й формування середовищ, які пізніше впливали на українські військові проєкти в Німеччині (Субтельний, 2009, с. 416; Magosci, 2010, р. 592; Заболотнюк, 2025, с. 7). Отже, в 1944 р. частина населення Галичини сприймала радянське повернення не тільки як зміну фронту, а як загрозу повторення досвіду 1939–1941 рр.

Військова ситуація на Східному фронті у червні 1944 р. була для Німеччини критичною. Центральна ділянка фронту зазнала удару внаслідок радянської

операції «Багратіон», спрямованої проти групи армій «Центр». Її наслідком стало руйнування однієї з найважливіших німецьких стратегічних груп, втрата Білорусі та відкриття для Червоної армії шляхів до Польщі й Прибалтики. Однак південніше, на території Західної України, німецьке командування намагалося утримати лінію фронту, що прикривала Львів, Перемишль, Карпати та комунікації до Угорщини і Словаччини. Саме тут діяла група армій «Північна Україна», яка мала стримати наступ 1-го Українського фронту. Для німецького командування цей простір був важливий не лише як територія, а як вузол оперативних комунікацій: втрата Львова означала б руйнування оборонної системи в Галичині, загрозу виходу радянських військ до Вісли й Карпат, а також посилення тиску на угорський напрям.

Початок літа 1944 р. збігся з підготовкою радянського командування до Львівсько-Сандомирської операції. Її задум полягав у прориві німецької оборони, розгромі угруповання противника в районі Бродів, звільненні Львова і виході до Сандомирського плацдарму. У стратегічному сенсі ця операція була частиною ширшого радянського наступу, який мав не допустити стабілізації фронту після катастрофи групи армій «Центр». Німецька оборона в Галичині була побудована на спробі утримати ключові вузли шляхів, природні рубежі й населені пункти, які дозволяли контролювати рух на Львів і далі на захід. Проте німецькі сили вже відчували гострий дефіцит резервів, бронетехніки, пального і підготовленого особового складу. Саме в цьому контексті дивізія «Галичина» була включена до бойових порядків німецьких військ у районі Бродів.

Дивізія «Галичина», офіційно створена 1943 р. як 14-та гренадерська дивізія військ СС, на початку літа 1944 р. ще не мала значного фронтового досвіду. Її формування було пов'язане з поєднанням кількох чинників: німецькою потребою в додаткових людських ресурсах, антирадянськими настроями частини галицького суспільства, прагненням окремих українських середовищ здобути військовий вишкіл і зберегти кадри для майбутньої боротьби, а також політичною невизначеністю українського питання в умовах війни. У дослідженнях наголошується, що військові осередки української еміграції в Німеччині й Центральній Європі ще до створення дивізії виконували функцію збереження

військової традиції, а частина старшин брала участь у підготовці кадрів для майбутніх формувань, включно з дивізією «Галичина» (Патриляк, 2012, с. 121–128; Logusz, 1997, pp. 35–40; Заболотнюк, 2025, с. 7; Кубійович, 1974; Малкош, 2007) . Водночас важливо підкреслити, що дивізія була структурою військ СС, тобто перебувала в системі нацистської військово-політичної організації, а не була самостійним українським військом.

В українському середовищі ставлення до дивізії було неоднорідним. Частина діячів Українського Центрального Комітету та окремі представники суспільної еліти вбачали в її створенні можливість організувати українську військову силу, навіть у межах німецького контролю. Натомість ОУН(б) офіційно не підтримувала політичну концепцію створення дивізії, оскільки нацистська політика не визнавала української державності. Водночас у літературі зафіксовано тезу, що провід ОУН(б), критикуючи політичний сенс дивізії, не завжди виступав проти вступу окремих українців до неї, оскільки дивізія могла використовуватися як простір військового вишколу кадрів, частина яких згодом могла перейти до УПА (Шанковський, 1995, с. 11; Карпенко, 2021, с. 19) . Це свідчить, що дивізія «Галичина» постала не лише як німецький мобілізаційний проєкт, а і як об'єкт складних українських політичних розрахунків.

На початку літа 1944 р. військова цінність дивізії для німецького командування полягала передусім у можливості закрити одну з ділянок фронту, де бракувало повноцінних резервів. Однак її реальна боєздатність була неоднозначною. З одного боку, дивізія мала організаційну структуру регулярного з'єднання, пройшла вишкіл і була чисельно значною. З іншого боку, вона не мала досвіду ведення великої оборонної операції проти Червоної армії, а її офіцерський корпус, технічне забезпечення й інтеграція в німецьку систему управління не відповідали рівню перевірених фронтових дивізій Вермахту. Показовим є спогад командувача 60-ї армії Павла Курочкіна, який визнавав, що радянська сторона мала «туманне уявлення» про 14-ту піхотну дивізію СС «Галичина», вважаючи її слабкою формацією з кількох батальйонів, тоді як на практиці вона виявилася «однією із сильних дивізій», доведеною приблизно до 9 тис. осіб (Курочкін, 1969,

с. 586; Карпенко, 2021, с. 8) . Це свідчення не слід сприймати як доказ високої ефективності дивізії в стратегічному сенсі, але воно показує, що радянське командування розглядало її як реальну бойову одиницю, а не як суто пропагандистське формування.

Політична ситуація в Галичині у першій половині 1944 р. була додатково ускладнена присутністю угорських військ. Після німецької окупації Угорщини в березні 1944 р. та встановлення жорсткішого контролю над угорським урядом німці домоглися перекидання 1-ї угорської армії до Південної Галичини. За даними О. Пагірі, після операції «Маргарете-1» регент Міклош Горті під німецьким тиском був змушений відправити на німецько-радянський фронт у Південній Галичині 1-шу угорську армію чисельністю близько 320 тис. осіб, що загострило ситуацію у відносинах між угорськими частинами та українським підпіллям (Пагіря, 2008, с. 77–78) . У квітні–травні 1944 р. це призвело до фактичного руйнування попередніх домовленостей про нейтралітет і ненапад між УПА та угорським командуванням. Для стратегічної ситуації це мало істотне значення, оскільки Галичина перетворювалася на простір не лише німецько-радянського фронту, а і складної взаємодії союзних, напівсоюзних і ворожих сил.

Угорський фактор важливий ще й тому, що він показує: німецька система оборони на Східному фронті влітку 1944 р. дедалі більше спиралася на союзників, лояльність і боєздатність яких були проблемними. Угорські частини, з одного боку, були змушені виконувати німецькі накази, з іншого – мали власні політичні інтереси, страх перед радянським наступом і складні відносини з місцевим населенням. Українське підпілля, оцінюючи ситуацію, намагалося уникати «другорядних фронтів» і розглядало Угорщину та Румунію як потенційно важливі ланки антибільшовицького фронту та транзитні шляхи до Європи (Пагіря, 2008, с. 104) . Водночас угорське командування не довіряло УПА, що підтверджують документи про необхідність постійної обережності щодо українських повстанців (Пагіря, 2008, с. 104) . Отже, стратегічний простір Галичини був нестабільним і політично фрагментованим.

У військовому сенсі німецька стратегія на початку літа 1944 р. ґрунтувалася на обороні, маневрі резервами і спробі утримати ключові комунікації до моменту, коли радянський наступ буде виснажений. Проте ця стратегія дедалі більше суперечила реальному стану фронту. Радянська армія мала перевагу в людях, артилерії, танках, авіації та оперативній ініціативі. Її командування активно використовувало глибокі прориви, масовану артилерійську підготовку, танкові армії для розвитку успіху, а також охоплення і оточення великих угруповань противника. У районі Бродів це вилилося в класичну операцію на оточення: радянські війська прорвали німецьку оборону, замкнули кільце навколо частини сил XIII армійського корпусу, після чого оточене угруповання було розгромлене. Саме в цьому котлі опинилася дивізія «Галичина», що визначило її місце в історії війни значно більше, ніж попередній процес її формування.

Бродівська битва стала першим великим фронтовим випробуванням дивізії. У радянській історіографії цей епізод довго описувався як розгром «німецько-фашистського угруповання», без детального аналізу участі дивізії «Галичина». У багатотомній «Истории Великой Отечественной войны» події під Бродами подавалися як повне знищення оточених німецьких дивізій, однак без акценту на специфіці українського формування (Карпенко, 2021, с. 9). Такий підхід відповідав загальній радянській схемі, у якій явища колабораціонізму, альтернативних українських військових стратегій і політичних мотивацій населення або замовчувалися, або подавалися виключно як «зрада». У завантаженому історіографічному дослідженні слушно зазначено, що радянська історична наука була деформована ідеологічним тиском, а теми, які не вкладалися в офіційну версію «Великої Вітчизняної війни», таврувалися як антирадянські (Карпенко, 2021, с. 6) .

Радянське замовчування або спрощення історії дивізії пояснюється не лише ідеологічними, а й політико-психологічними причинами. Визнання факту існування українського збройного формування на німецькому боці підважувало радянську тезу про монолітну єдність «радянського народу» у війні. Водночас повна героїзація дивізії в частині діаспорної або національно орієнтованої

літератури також створювала ризик однобічності, оскільки ігнорувала її підпорядкування структурі Waffen-SS та складний контекст нацистської окупаційної політики. Саме тому сучасний академічний аналіз має уникати двох крайнощів: радянського редукціонізму, який зводив дивізію до «зрадницького» утворення без аналізу мотивацій, і апологетичної інтерпретації, яка розглядає її виключно як форму української боротьби за державність.

Історіографічна складність теми посилюється тим, що дивізія «Галичина» стала не тільки військовим, а й меморіальним явищем. Девід Марплз, аналізуючи сучасні українські уявлення про дивізію, наголошував на різкій поляризації її сприйняття: для одних вона є символом колабораціонізму та можливої причетності до воєнних злочинів, для інших – прикладом української антирадянської боротьби (Marples, 2009, pp. 337–338; Карпенко, 2021, с. 35). Пер Андерс Рудлінг, навпаки, критикує наратив про дивізію як «захисників України», вважаючи його продуктом націоналістичного міфотворення і наголошуючи на потребі дослідження ідеологічних основ формування дивізії та пов'язаних із нею структур (Rudling, 2012, p. 329; Карпенко, 2021, с. 36). Таким чином, стратегічна ситуація літа 1944 р. не може бути відокремлена від подальшої боротьби інтерпретацій, адже саме поразка під Бродами стала центральним елементом пам'яті про дивізію.

У контексті війни важливість дивізії «Галичина» не варто перебільшувати у суто оперативному сенсі. Вона не могла змінити загальний хід Львівсько-Сандомирської операції, не мала ресурсів для самостійного впливу на стратегічний баланс і діяла в межах німецької оборонної системи, яка вже перебувала в кризі. Її значення було іншим. По-перше, вона демонструвала дефіцит людських ресурсів у Третьому Райху та готовність німецького керівництва залучати ненімецькі формування навіть у чутливих військово-політичних структурах. По-друге, вона відображала складність українських політичних стратегій у ситуації між двома тоталітарними режимами. По-третє, її розгром під Бродами став символічним епізодом, через який різні історіографічні школи пояснювали українську поведінку у Другій світовій війні: як колабораціонізм, як трагедію бездержавного народу, як спробу здобути військовий досвід або як приклад політичної помилки.

На початку літа 1944 р. українське питання не мало для великих держав самостійного стратегічного значення. Для Німеччини українці були передусім мобілізаційним і тиловим ресурсом; для СРСР – населенням території, яку треба було повернути під політичний контроль; для західних союзників – частиною ширшої східноєвропейської проблематики, підпорядкованої домовленостям із Москвою. Саме ця відсутність міжнародно визнаного українського політичного суб'єкта пояснює, чому українські військові ініціативи часто виникали в залежних, суперечливих і морально складних формах. Дивізія «Галичина» була однією з таких форм: вона поєднувала німецький військовий інтерес, українські антирадянські настрої, прагнення частини середовищ до військової організації та обмеження, накладені нацистською політикою.

З погляду військової стратегії радянська сторона влітку 1944 р. діяла значно послідовніше й ефективніше. Її операції були синхронізовані на широкому фронті, мали достатнє матеріальне забезпечення й спиралися на накопичений досвід проривів, оточень і розвитку успіху танковими з'єднаннями. Німецька сторона, навпаки, була змушена реагувати на радянські удари, перекидати резерви між ділянками фронту і використовувати формування різної якості. У такій ситуації дивізія «Галичина» була не стратегічним резервом, а елементом вимушеного посилення оборони. Її відправлення під Броди показує, що німецьке командування вже не мало достатньої кількості досвідчених з'єднань для закриття небезпечних напрямків. Тому поразка дивізії була частиною ширшого розгрому німецької оборони в Галичині, а не окремою ізольованою катастрофою.

Водночас не можна звести досвід дивізії лише до німецької поразки. Для багатьох її вояків вступ до дивізії був мотивований страхом перед радянським поверненням, антикомунізмом, соціальним тиском, бажанням уникнути примусових робіт, прагненням військового вишколу або надією на майбутнє українське військо. Ці мотиви не скасовують факту служби у військах СС, але пояснюють, чому просте морально-політичне маркування не дає повного розуміння явища. Історик має враховувати як структуру підпорядкування, так і мотивації учасників, як злочинний характер нацистського режиму, так і травматичний досвід

радянської політики в Західній Україні. Саме в цьому полягає академічна складність теми.

Отже, стратегічна ситуація на Східному фронті на початку літа 1944 р. була визначена радянською наступальною перевагою, кризою німецької оборони, політичною нестабільністю союзників Німеччини та особливою напругою в Західній Україні. Галичина стала простором, де перетнулися фронтова логіка великої війни, політика окупаційних режимів і стратегії бездержавних національних рухів. У цьому контексті дивізія «Галичина» не була вирішальним чинником війни, але стала важливим індикатором доби: вона засвідчила німецьку потребу в додаткових військових ресурсах, українські спроби діяти в умовах обмеженого вибору, страх перед радянським поверненням і подальшу конфліктність історичної пам'яті. Її участь у боях під Бродами стала не лише військовою поразкою, а й подією, яка на десятиліття визначила наукові, політичні та суспільні дискусії про межі колабораціонізму, антирадянського спротиву, військового прагматизму та відповідальності в умовах тотальної війни.

1.2 Ідеологічні та мобілізаційні аспекти створення українського з'єднання у складі Ваффен-СС

Створення дивізії «Галичина» навесні 1943 р. було наслідком не одного політичного рішення, а складного перетину німецької воєнної кризи, антирадянських настроїв галицького суспільства, локальних політичних розрахунків і суперечливої логіки нацистської окупаційної політики. Академічний підхід потребує одночасного врахування двох вимірів: дивізія справді мала переважно український особовий склад, але її політичні й організаційні рамки визначалися виключно німецькою владою – і ніколи українським державним центром.

Офіційне проголошення дивізії відбулося 28 квітня 1943 р. у Львові – символічна дата, яку Лідія Біліченко безпосередньо пов'язує з воєнною кризою

Третього Райху: поразкою 6-ї армії під Сталінградом, висадкою союзників у Північній Африці та невпинним зростанням бойових втрат, що змушували Берлін активно шукати додаткові людські ресурси серед народів окупованої Європи (Біліченко, 2024, с. 108). Дивізія «Галичина» не була в цьому сенсі унікальним винятком: Ваффен-СС уже з 1942 р. систематично розширювали набір за рахунок ненімецьких контингентів – до лав організації входили добровольці зі скандинавських, нідерландських, балтійських, слов'янських, мусульманських і навіть азійських середовищ (Біліченко, 2024, с. 107). Джордж Штайн у класичній праці про Ваффен-СС розглядав дивізію «Галичина» як показовий приклад того, як фронтова необхідність поступово вивітрювала початкові расово-ідеологічні обмеження нацистської кадрової системи (Stein, 1966, pp. 185–186; Карпенко, 2021, с. 38).

До кінця 1942 р. загальна чисельність Ваффен-СС перевищила 300 000 осіб, а до 1944 р. вона наблизилась до 900 000, причому більшість приросту забезпечували саме ненімецькі формування. Цей інституційний тиск до розширення й визначив можливість виникнення «Галичини» як організаційного проєкту: Берлін потребував живої сили, а Галичина – на відміну від Центральної та Наддніпрянської України – мала згуртоване місцеве середовище з традицією організованого громадського й воєнного життя, яке можна було залучити до мобілізаційної кампанії.

Головним ініціатором проєкту з німецького боку став губернатор дистрикту Галичина Отто Вехтер. Його задум мав одночасно кілька рівнів. У військовому сенсі – зміцнити резерви на ділянці фронту, яка 1943 р. ще вважалася відносно стабільною. У політичному – перехопити мобілізаційну ініціативу в підпіллі: саме в першій половині 1943 р. формування УПА набрало значного темпу, і значна частина галицької молоді вступала до українського збройного руху, а не до підконтрольних Берліну структур. У пропагандистському – продемонструвати, що Німеччина нібито готова надати українцям простір для організованої антибільшовицької боротьби, не визнаючи при цьому жодних їхніх державницьких претензій. Біліченко підкреслює, що ідея Вехтера визріла саме тоді, коли «масовий

відхід молоді до УПА» ставав реальною загрозою для окупаційного контролю над краєм (Біліченко, 2024, с. 108). Отже, з боку нацистської адміністрації дивізія від самого початку була не жестом визнання, а інструментом контролю.

Варто додати, що Вехтер діяв у складній бюрократичній ситуації: він мусив узгоджувати проєкт з головним управлінням СС, Міністерством окупованих східних територій Розенберга і навіть особисто з Гіммлером. Гіммлер спочатку ставився до ідеї «слов'янської» дивізії у складі СС скептично, однак після особистої зустрічі з Вехтером у березні 1943 р. дав принципову згоду – за умови, що назва формування не міститиме слова «Україна» і що воно залишатиметься суто «галицьким» проєктом без будь-яких загальноукраїнських політичних конотацій. Саме ця умова і зумовила назву «Галичина» замість «Україна».

Практичне розгортання мобілізаційної кампанії спиралося на «Військову Управу» – орган, спеціально створений із колишніх старшин Української Галицької Армії (УГА) для координації набору з українського боку. Її очолив Альфред Бізанц – галицький німець, полковник УГА часів визвольних змагань, людина, яка користувалась авторитетом серед галицьких ветеранів і водночас була прийнятна для нацистської адміністрації. Секретарем Управи став сотник УГА Осип Навроцький. Організаційну роботу та кадрову координацію Військової Управи зсередини детально висвітлюють мемуарно-документальні праці її учасників і дослідників (Крохмалюк, 1978; Колісник, 2009). Спеціальна приймальна комісія функціонувала з початку травня до 17 травня 1943 р. включно, після чого первинний набір було офіційно закрито; командиром дивізії з боку СС призначили полковника (пізніше – генерал-майора) Фріца Фрайтага (Біліченко, 2024, с. 106–107).

Результат першої мобілізаційної хвилі виявився разючим: за різними підрахунками, на заклик відгукнулося від 80 000 до понад 100 000 осіб. З них після медичного і перевірконого відбору до дивізії прийняли близько 13 000–15 000 рекрутів першого призову, тоді як решту відправили до поліцейських полків і допоміжних структур (Melnyk, 2016; Шкандрій, 2019, с. 10–11). Ця цифра показова сама по собі: навіть з урахуванням окупаційного тиску й пропагандистського

середовища масштаб відгуку засвідчував, що мобілізаційна пропаганда потрапила в резонанс із реальними настроями значної частини населення.

Участь колишніх старшин УГА в Управі мала не лише організаційне, а й символічне значення. Вона дозволяла подавати формування не як черговий німецький рекрутський захід, а як продовження традиції, що сягала визвольних змагань 1917–1921 рр. Для частини галицького суспільства, де пам'ять про УГА була живою і позитивно конотованою, це мало виразний мобілізаційний ефект. Водночас це символічне обрамлення не змінювало реального стану речей: командна вертикаль, тактична доктрина і бойове використання дивізії залишалися повністю в руках нацистського керівництва.

Важливим фундаментом мобілізаційного процесу стали середовища військової еміграції, що сформувалися після радянської окупації Галичини 1939–1941 рр. Володимир Заболотнюк показує, що масові арешти, депортації та переслідування колишніх військових і національної інтелігенції змусили значну частину старшин і активістів тікати до Генеральної Губернії, Праги, Берліна та інших центрів, де впродовж 1939–1943 рр. зберігалася українська військова думка і підтримувалися кадрові мережі (Заболотнюк, 2025, с. 7). Саме ці осередки, за його спостереженням, вплинули на підготовку кадрів для дивізії і забезпечили Військовій Управі частину досвідченого старшинського ресурсу (Заболотнюк, 2025, с. 7–8). У цьому сенсі мобілізаційна кампанія 1943 р. мала не лише адміністративний, а й глибший соціально-історичний фундамент: вона спиралася на мережі, що виникли внаслідок радянських репресій, і залучала людей, які давно шукали можливості повернутися до організованої військової діяльності.

Пропаганда дивізії апелювала не стільки до нацистської доктрини, скільки до болісного досвіду першої радянської окупації Галичини. Поширені в 1943 р. плакати і газетні публікації нагадували про депортації, арешти, розстріли і руйнування економічного та культурного життя краю в 1939–1941 рр. Антирадянський мотив мав сильний резонанс: повернення Червоної армії сприймалося значною частиною населення не як «визволення», а як загроза повторення добре відомого сценарію. Для молоді, яка пережила радянізацію або

мала репресованих родичів, вступ до антибільшовицького формування міг означати особистий вибір безпеки чи помсти, а не ідеологічне прийняття нацизму. Важливо підкреслити цю різницю: антибільшовизм і прийняття нацистської ідеології – не одне й те саме, хоча нацистська пропаганда свідомо стирала цю межу. У більшості випадків мотиваційне поле рекрутів визначалося не відданістю Гіммлеру, а ситуаційним вибором між двома режимами, один із яких – радянський – залишав більш конкретний і нещодавній слід у пам'яті.

Назва «Галичина» замість «Україна» – не технічна деталь, а принципова політична позиція Берліна. Нацистська система допускала «галицький» проєкт, оскільки він залишався регіонально обмеженим і не претендував на репрезентацію України загалом. Заболотнюк прямо вказує на цю подвійність: нацистська влада залучала українські кадри у власних проєктах – від батальйонів «Нахтігаль» і «Роланд» до дивізії «Галичина» – і водночас придушувала будь-які спроби реалізувати українську державність (Заболотнюк, 2025, с. 5). Тому регіоналізація не була випадковою поступкою – вона була умовою існування проєкту взагалі.

Для мобілізаційних цілей, однак, галицька ідентичність спрацьовувала добре: Галичина мала власну воєнну традицію (УГА), розгалужену мережу «Просвіти», «Рідної школи», спортивно-вишкільних організацій («Луг», «Сокіл»), а отже – щільне інституційне середовище, яке можна було залучити до кампанії. Для Берліна це середовище було зручне саме своєю регіональністю: достатньо мобілізаційне, але менш небезпечне, ніж загальноукраїнський державницький рух. Водночас така регіоналізація обмежувала претензії дивізії на загальнонаціональну репрезентацію – суперечність, яку її прихильники намагалися замовчати, але яку критики завжди підкреслювали.

Ставлення ОУН до дивізії не вкладається в просту схему «підтримка / засудження». ОУН(б) офіційно не схвалювала політичної концепції дивізії – вона не давала відповіді на головне питання про українську державність і створювалась у системі, яка цю державність заперечувала. Водночас дослідники фіксують значно складнішу практику. Лев Шанковський, якого цитує Карпенко, свідчить, що провід ОУН(б) не заохочував вступу, але й не завжди активно йому протидіяв, а частина

членів організації могла скеровуватись до дивізії з метою отримати військовий вишкіл; після Бродів чимало з них справді поповнили старшинські кадри УПА (Карпенко, 2021, с. 19). Це означало, що ОУН(б) сприймала дивізію не як союзника, а як потенційний кадровий ресурс – і відповідно будувала свою тактику.

Така позиція відповідала ширшій стратегії підпілля 1943–1944 рр., яку прийнято описувати як «двофронтову» боротьбу: одночасний опір нацистській окупації і підготовка до майбутньої сутички з більшовицьким поверненням. Інститут історії України у виданні про ОУН і УПА виокремлює обидва фронти боротьби в 1943 – першій половині 1944 рр. як самостійні стратегічні осі (Кентій, 2005, с. 181–217). У цьому контексті дивізія «Галичина» для самостійницького руху залишалася «незручним» явищем: надто залежним від Берліна, щоб її підтримувати відкрито, але надто корисним кадровим середовищем, щоб від неї повністю відмежуватися.

Позиція Української греко-католицької церкви також не була однозначною, хоча радянська пропаганда зображала її як беззаперечну підтримку «фашизму». Іван Пилипів і Роман Делятинський, чий висновок наводить Карпенко, показують: більшість єпископату УГКЦ не вважала збройні методи ідеальним інструментом, однак у ставленні до дивізії вирішальну роль відігравали практичні розрахунки – надія побачити в ній майбутню основу українського війська і механізм збереження порядку в краї після закінчення воєнних дій (Карпенко, 2021, с. 20). Саме тому в дивізії був запроваджений інститут греко-католицьких капеланів – він надавав формуванню українського суспільного й морального обрамлення і дозволяв церкві зберегти пастирський зв'язок із тисячами молодих галичан, які опинилися в лавах з'єднання. Однак жодна духовна опіка не змінювала юридичного і організаційного факту: дивізія залишалася частиною Ваффен-СС.

Кампанія 1943 р. мала виразно пропагандистський характер і спиралася на широке коло інструментів: публічні оголошення, легальну українську пресу – зокрема «Львівські вісті» та «Краківські вісті», – авторитет місцевих діячів УЦК, церковні структури, а також антибільшовицькі гасла і символіку, що апелювала до традиції УГА. Термін «добровольці», яким офіційно позначали рекрутів, потребує

критичного прочитання. Частина людей вступала дійсно добровільно – керуючись антирадянськими переконаннями або наївною надією на майбутнє українське військо. Інша частина піддавалася громадському тиску, пропаганді або бажанню уникнути більш обтяжливих форм примусового залучення: відправки на роботи до Райху, мобілізації до будівельних чи поліцейських допоміжних підрозділів. Дослідження Шкандрій і Рудлінга підкреслюють, що розрізнення між «справжніми добровольцями» і тими, хто діяв під тиском, методологічно надзвичайно складне й не може бути вирішене через просту дихотомію «примус / вибір» (Shkandrij, 2023, pp. 61–90; Rudling, 2012, p. 337).

Соціальний профіль рекрутів першого призову був переважно галицьким і відносно молодим – більшість становила молодь від 18 до 25 років, що мала досвід радянської окупації й нерідко – репресованих родичів або знайомих. Поряд із рядовими добровольцями до дивізії прийшли колишні старшини УГА, члени «Просвіти», діячі «Рідної школи» та спортивно-вишкільних організацій. Ця соціальна ширина мобілізаційної бази була свідомо спроектована: Вехтер і Бізанц залучали місцеву еліту, щоб надати проєкту легітимності в очах суспільства. Водночас нацистська адміністрація уважно контролювала, щоб «українськість» дивізії не переходила у відкриту державницьку претензію: будь-яке зайве виявлення самостійницьких настроїв могло призвести до відсторонення від командних посад або гірших наслідків.

Для значної частини українських прихильників дивізія була не кінцевою метою, а лише проміжним етапом. В організаторів із УЦК і колишніх старшин УГА жила надія, що воєнна ситуація рано чи пізно змусить Берлін піти на ширші поступки українцям – чи то визнання якоїсь форми державності, чи то передачу командування українським офіцерам. На приватному рівні дивізію уявляли «школою майбутньої армії»: вишкіл кількох тисяч офіцерів і сержантів мав стати кадровим фундаментом після закінчення війни. Ці сподівання були, з ретроспективного погляду, політично наївними: нацистська система ніколи не планувала надавати українцям суверенних структур, а бойова катастрофа під Бродами поховала ці плани разом з основними силами дивізії. Водночас розуміти

їхню реальну мотиваційну роль у 1943 р. – необхідно: саме вони пояснюють, чому досвідчені й небезрозсудні люди погодилися брати участь у проєкті під нацистською егідою.

Наукова дискусія щодо дивізії відбувається між кількома полюсами, жоден із яких не можна прийняти без застережень. Діаспорні автори – Вольф-Дітріх Гайке і Василь Верига – зазвичай акцентували на антибільшовицькому й національному вимірі формування, розглядаючи його передусім як спробу організувати українське військо в несприятливих умовах (Гайке, 1970, с. 31–45; Верига, 2006, с. 22–35). Польські і радянські автори, навпаки, робили наголос на колабораціонізмі і приналежності до СС, нерідко не розрізняючи структурну залежність від Берліна та індивідуальні мотивації рядових добровольців. Сучасні українські дослідження – Боляновський, Пономаренко, Хом'як, Заболотнюк, Біліченко – здебільшого намагаються поєднати військово-організаційний аналіз із критичним осмисленням залежності дивізії від нацистської системи (Боляновський, 2000, с. 58–72; Пономаренко, 2021, с. 41–66; Хом'як, 2024, с. 111–112).

Пер Андерс Рудлінг у ґрунтовній статті 2012 р. піддав критиці спроби зображати дивізію як «захисників України», наголосивши на небезпеці штучного відокремлення її пам'яті від контексту Ваффен-СС і нацистської окупаційної системи (Rudling, 2012, pp. 329–368). Марта Шкандрій у новіших монографіях, навпаки, шукає баланс між аналізом структурних умов і суб'єктивним досвідом учасників, розглядаючи дивізію як явище, що перебуває між воєнним досвідом, колоніальною залежністю і складною спадщиною колаборації (Shkandrij, 2023, pp. 61–90). Оксана Хром'яйчук у праці про «невизначених українців» досліджує повоєнні наративи ветеранів, показуючи, що їхні свідчення не вписувалися ні в радянський образ «зрадників», ні в діаспорний образ «героїв» (Khromeychuk, 2013, с. 6). Саме в цій дослідницькій напрузі й слід шукати адекватне академічне місце для дивізії «Галичина».

Дивізія «Галичина» постала як військово-політичний компроміс без справжньої рівності сторін. Німецька логіка була воєнно-прагматичною: посилити фронт людьми, не допускаючи жодних українських державницьких наслідків.

Українська легальна галицька логіка була прагматично-державницькою: отримати вишкіл, зберегти кадри, створити бодай обмежену збройну форму. Логіка ОУН(б) – тактичною: не підтримувати публічно, але не упускати можливість використати підготовлених людей. Логіка рядового добровольця – найрізноманітнішою: від переконання й ентузіазму до страху, соціального тиску і пошуку виживання. Хом'як нагадує, що після 1945 р. радянська влада трактувала колишніх дивізійників як осіб, «які перейшли на бік ворога», а в незалежній Україні їхній правовий і моральний статус так і не дістав однозначного переосмислення (Хом'як, 2024, с. 111–114). Ця незавершеність і є найточнішим свідченням того, наскільки складним явищем залишається дивізія «Галичина» – не лише для істориків, а й для суспільства.

1.3 Бойова підготовка та структура дивізії перед відправленням на фронт

Бойова підготовка дивізії «Галичина» була одним із ключових чинників, що визначав її реальну військову вартість перед першим великим фронтовим випробуванням улітку 1944 р. В історіографії це питання часто розглядається через призму Бродівської битви – тобто вже після того, як дивізія опинилася в умовах оперативного оточення. Такий підхід має очевидне обмеження: катастрофа під Бродами пояснюється не лише рівнем підготовки особового складу, а й загальною кризою німецького фронту, перевагою Червоної армії, помилками командування і тим, що дивізію застосували в ситуації, значно важчій за ту, до якої її готували. Тому аналіз підготовки та структури дивізії доцільно вести окремо від оцінки її бойового результату – хоча повністю відокремити ці питання неможливо.

Організаційно дивізія «Галичина» формувалася як піхотне з'єднання німецького зразка у складі Ваффен-СС. Ще на етапі планування передбачалося, що вона матиме спорядження, близьке до стандартного забезпечення піхотної дивізії Ваффен-СС (Dmytryshyn, 1956, р. 5). Відповідно до штатного розпису, дивізія мала у своєму складі три піхотні полки (№ 29, 30, 31), гарматний полк, батальйони – фюзилерний, зв'язку, саперний; дивізіони – протитанковий, зенітний; спеціальні

частини та запасний вишкільний полк – разом близько 16 000 вояків. Такий підхід одразу задавав суперечливу рамку: дивізія мала український особовий склад і галицьку символіку, але її штат, навчання, командна вертикаль і тактична доктрина були цілком німецькими. Власне тому її не можна описувати як самостійну українську військову формацію у повному значенні цього слова – вона була українською за рекрутською базою та частково за внутрішнім культурним середовищем, але німецькою за системою командування й бойового застосування.

Формування дивізії почалося після офіційного оголошення 28 квітня 1943 р. у Львові, де губернатор дистрикту «Галичина» Отто Вехтер проголосив її створення. За штатними нормами дивізії Ваффен-СС, для її наповнення потрібні були тисячі навчених рекрутів, проте масштаб відгуку перевищив початкові очікування: до вступу зголосилося понад 82 000 осіб, медичний огляд пройшло 25 600, виклик на зарахування одержало 19 000, з'явилося 13 200 осіб, а направлено у вишкільні табори – 11 578. Організаційну роботу з українського боку координувала Військова Управа, очолена Альфредом Бізанцом – галицьким німцем та колишнім полковником УГА (Біліченко, 2024, с. 106–107). Першим командиром дивізії призначили бригадефюрера СС Вальтера Шімана, який у цей час здебільшого перебував на курсах – фактично дивізія розпочала вишкіл без повноцінного командування. Лише у жовтні 1943 р. Шімана замінив бригадефюрер Фріц Фрайтаг, який залишався командиром до кінця існування дивізії.

18 липня 1943 р. перші ешелони добровольців вирушили на навчання до Гайделягеру – поблизу міста Дембця у Генеральній губернії. Саме тут відбувалася базова піхотна підготовка: стройова дисципліна, поводження зі стрілецькою зброєю та важким озброєнням, тактичні вправи малих підрозділів, фізична та польова служба. 29 серпня 1943 р. новобранці прийняли присягу на вірність Адольфу Гітлеру в присутності Вехтера та представників Українського Центрального Комітету. Важливо, що формула присяги мала специфічне доповнення: йшлося про підкорення Гітлеру «в битві з більшовизмом» – поступка, досягнута завдяки переговорам Кубійовича. Саперів, зв'язківців, артилеристів, протитанкістів і кандидатів на командні посади відправляли на фахові курси до

різних навчальних центрів Європи – у Чехії, Франції, Нідерландах – перш ніж вони поверталися до основних сил (Гайке, 1970, с. 53–61). Німецькі інструктори відзначали, що українські рекрути були ентузіастичними й старанними. Поряд з бойовим вишколом вони отримували два тижневі години «політичної освіти» в дусі націонал-соціалізму – хоча, за свідченнями учасників, цей компонент сприймався більшістю індиферентно.

Найсерйознішою структурною проблемою була нестача досвідчених українських командних кадрів. Частина старшин УГА, Армії УНР та колишніх офіцерів польської армії мала певний досвід, але він здебільшого належав до попередньої епохи. Модерна війна 1940-х рр. вимагала іншого рівня компетентностей: злагодження піхоти з артилерією, протитанкової оборони, радіозв'язку, взаємодії з авіацією. У планах формування передбачалося близько 600 лінійних офіцерів, лікарів і ветеринарів, але реальне наповнення цих посад українцями виявилось значно обмеженішим (Dmytryshyn, 1956, p. 5). Начальник штабу дивізії майор Гайке пізніше констатував, що відчувалася нестача як німецьких офіцерів і підстаршин, так і людей, здатних ефективно співпрацювати з українцями через культурні відмінності. У підсумку старшинські та підстаршинські посади займали переважно німці; українці командували переважно на рівні роти та нижче. Дмитро Паліїв, ветеран Січових Стрільців і один із засновників УВО, обіймав посаду зв'язкового і політичного референта українців при штабі дивізії (Мельник, 2014).

Для компенсації цього дефіциту 1 000 рекрутів із вищою освітою та потенціалом командирів було відправлено на офіцерські та підстаршинські курси до шкіл у Ляуенбурзі, Радольфцелі та інших центрах. Це давало подвійний результат: дивізія отримувала молодих і краще підготовлених командирів нижчої ланки, але частина цих кадрів не встигла повернутися до дивізії перед Бродами або не мала достатнього часу для практичного командування в реальній бойовій ситуації.

Важливим і часто недооціненим елементом структури дивізії був капеланський корпус. Наявність капеланів Української греко-католицької церкви

була окремо обумовлена Кубійовичем як одна з ключових умов участі УЦК у формуванні: у такий спосіб дивізія набувала виразного національно-релігійного обрамлення всередині нацистської системи. За дослідженням Р. Пономаренка, українські капелани проходили спеціальний вишкіл у таборі СС Зеннгайм у 1943 р., отримували офіцерський статус у Ваффен-СС і відповідали не лише за богослужіння, а й за моральний стан особового складу (Пономаренко, 2018, с. 35–36). Головним капеланом дивізії став архипресвітер Василь Лаба, близький соратник митрополита Андрея Шептицького, а загалом дивізія мала дванадцять капеланів. Присутність капеланів підтримувала відчуття спільноти серед вояків, однак Пономаренко застерігає, що ефективність капеланської служби залежала насамперед від особистих якостей конкретного священика (Пономаренко, 2018, с. 39–40). Інституційний вимір душпастирської опіки в дивізії, зокрема узгодження її з вимогами УЦК та греко-католицької ієрархії, окремо розглядає Я. Стоцький (Стоцький, 2010).

Після базового навчання в Гайделягері в квітні 1944 р. дивізію перевели до Нойгаммерського табору в Нижній Сілезії. Тут мало відбутися найважливіше – перетворення окремих навчальних груп на злагоджену бойову дивізію. До складу дивізії в Нойгаммері повернулися українські офіцери та підстаршини, які завершили фахові курси, і прибуло нове поповнення з Галичини; станом на цей час дивізія нараховувала 12 901 особу. У середині травня 1944 р. Нойгаммер відвідав особисто Гімлер. Під час огляду він виголосив промову до офіцерського корпусу, де вперше публічно назвав вояків українцями – а не галичанами, – та заявив, що від початку слід було надати дивізії українську назву. Після інспекції Гімлер повідомив командувача групи армій «Північна Україна», що дивізія готова до відправлення на фронт. У середині червня 1944 р. дивізію відвідали керівники УЦК; 27 червня її перейменували на «14-у гренадерську дивізію Ваффен-СС (Галицьку № 1)», а 28 червня вона вирушила з Нойгаммера в напрямку Західної України.

Окремим і показовим епізодом підготовки стало перше бойове застосування частини дивізійників ще до Бродів. У лютому 1944 р., коли командир дивізії

Фрайтаг тимчасово виїхав на курси командирів дивізій, виконувач обов'язків штандартенфюрер Фрідріх Баєрсдорф отримав наказ вищого поліційного керівника СС у Кракові Вільгельма Коппе сформувати бойову групу. Попри заперечення щодо готовності дивізії, Баєрсдорф виконав наказ: близько 2 000 дивізійників були розгорнуті в районі Більгорай–Замостя–Тарноград на операцію проти радянської партизанської групи Сидора Ковпака та польських підпільних формувань. Операція тривала з 28 лютого по 27 березня 1944 р., групі вдалося завдати втрат партизанам і виявити схованки зі зброєю; бойова група втратила від 20 до 25 людей загиблими. Дії групи здобули похвалу фельдмаршала Вальтера Модела – рідкісна відзнака для щойно сформованого підрозділу. В академічному вимірі цей епізод важливий, але його не слід переоцінювати: антипартизанська операція принципово відрізняється від фронтового бою проти регулярної Червоної армії й не могла замінити дивізійного злагодження в умовах масованого артилерійського прориву, танкових атак і оперативного оточення.

Командний стиль Фрайтага залишається однією з дискусійних тем в историографії дивізії. Він прагнув жорсткої дисципліни, вимагав точного виконання наказів і виявляв недовіру до українських старшин у ключових питаннях, пояснюючи це браком у них нещодавнього бойового досвіду – що й спричиняло напруженість між ним і українською стороною. У мемуарній традиції неодноразово підкреслюється, що усунення українських офіцерів із вищих посад і заміна їх німцями підживляла відчуття причетності українського офіцерства до власної дивізії. Водночас Гайке, який сам перебував у штабі, відзначав суто практичну проблему: більшість прикомандированих німецьких офіцерів не мала досвіду роботи з ненімецькими підрозділами й погано розуміла культурний контекст дивізії.

Перед відправленням на фронт дивізія «Галичина» не була ані безладним збіговиськом, ані повністю зрілою фронтовою одиницею. Вона мала штаб, три піхотні полки, артилерію, протитанкові, інженерні, зв'язкові, санітарні та допоміжні частини. Вона пройшла базовий вишкіл, мала частину підготовлених підстаршин, певний колективний досвід бойової групи Баєрсдорфа і чисельність, що наближалася до штатної. Але вона ще не пройшла повного дивізійного

злагодження у великій операції, її командна система залишалася переважно німецькою, а моральна єдність послаблювалася недовірою між командуванням і частиною українського середовища.

Первісно німецьке командування планувало використати дивізію на спокійнішій південно-східній ділянці – в районі Станиславова–Коломиї, що могло б дати їй поступовіше входження в бойові дії. Однак підготовка радянського наступу на львівському напрямку змінила ці плани: дивізію перекинули до Бродів, де вона зайняла другу оборонну лінію (Біліченко, 2024, с. 112). Це рішення виявилось критичним. Підрозділ, що ще перебував на межі між навчальним і фронтовим станом, опинився в зоні одного з головних ударів Червоної армії. Про недооцінку радянським командуванням бойового потенціалу дивізії свідчить і парадоксальне свідчення командувача 60-ї армії Павла Курочкіна: він визнавав, що початково вважав «Галичину» слабкою формацією з кількох батальйонів, але на практиці вона виявилася «однією із сильних дивізій», доведеною приблизно до 9 000 осіб (Курочкін, 1969, с. 586; Карпенко, 2021, с. 8). Це свідчення не слід сприймати як аргумент на користь її стратегічної значимості, але воно показує, що радянське командування врешті розглядало «Галичину» як реальну бойову одиницю, а не пропагандистське утворення.

Відтак, бойова підготовка дивізії «Галичина» перед відправленням на фронт була достатньою для формального створення піхотного з'єднання за стандартами Ваффен-СС, але недостатньою, щоб компенсувати кризові умови її першого великого застосування. Її структура відповідала штатним уявленням про піхотну дивізію, однак реальна боєздатність залежала від якості командування, завершеності злагодження і морального стану. Саме тут проявилася головна суперечність дивізії: українська сторона бачила в ній школу майбутніх військових кадрів, тоді як німецьке командування використало її як черговий фронтовий ресурс – у момент, коли часу на поступове бойове становлення вже не залишалося.

РОЗДІЛ 2. ПЕРЕБІГ БОЙОВИХ ДІЙ У БРОДІВСЬКОМУ КОТЛІ ТА НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО ЛЕГІОНУ

2.1 Оперативне оточення німецького угруповання та оборонні бої дивізії 13–18 липня

Львівсько-Сандомирська наступальна операція 1-го Українського фронту влітку 1944 р. стала одним із найбільших і найуспішніших ударів Червоної Армії на заключному етапі радянсько-німецької війни. Її підготовка тривала кілька місяців і відзначалася особливою ретельністю: командування РСЧА детально аналізувало ворожі позиції, накопичувало матеріально-технічні ресурси та зосереджувало ударні угруповання. Станом на 1 липня 1944 р. 1-й Український фронт, яким командував маршал Іван Конєв, мав у своєму складі дві гвардійські, чотири загальновійськові, три танкові, одну повітряну армії та дві кінно-механізовані групи – загалом понад 1,2 мільйона вояків, 16 100 гармат, 2 050 танків і 3 250 бойових літаків (Онищук, 2017, с. 185; Мельник, 2014). Ця сила разюче перевершувала ресурси противника – передусім у бронетехніці, артилерії та авіації. Натомість центральний Львівський напрямок прикривали частини XIII армійського корпусу 4-ї танкової армії групи армій «Північна Україна» під командуванням генерал-полковника Йозефа Гарпе (900 тисяч вояків, 6 300 гармат, 900 танків та 700 літаків), до якого входили чотири піхотні дивізії – зокрема 14-а гренадерська дивізія Ваффен-СС «Галичина» – а також корпусна група «Ц», що являла собою зведені залишки 183-ї, 217-ї і 339-ї піхотних дивізій (Онищук, 2017, с. 185; Гайке, 1970, с. 74).

В липні 1944 р. до складу 14-ї гренадерської дивізії «Галичина» входили три піхотні (гренадерські) полки (№№ 29, 30, 31), гарматний полк №14, курінь автоматників (фюзилерський), дивізіон зенітної артилерії та допоміжні підрозділи – саперний, зв'язковий, санітарний, постачання (Мельник, 2014). Командував дивізією бригадефюрер СС Фріц Фрайтаг; українців не допускали до вищих командних і штабних посад. Серед командирів батальйонного рівня було лише двоє старшин-українців: командир 1-го батальйону 29-го полку гауптштурмфюрер

Михайло Бригадир і командир 4-го важкого артилерійського дивізіону штурмбанфюрер Микола Палієнко – колишній старшина Армії УНР та майор польського війська (Мельник, 2014). Перед радянським наступом дивізія «Галичина» була дислокована вздовж лівого берега річки Стир від Поникви до Станиславчика і входила до складу XIII армійського корпусу (Мельник, 2014).

Розташування 14-ї дивізії на другій оборонній лінії в районі Броди–Підкамінь подано в додатку А (рис. А.1).

Стратегічний задум радянського Верховного Командування полягав у нанесенні одночасних ударів із двох напрямків: з-під Тернополя – безпосередньо на Львів у центрі фронту, та з Луцька – на Рава-Руську на правому фланзі. Перший удар завдали 13 липня 1944 р. передові батальйони 3-ї гвардійської та 13-ї армій, що перейшли у наступ на Рава-Руському напрямку. Наступного дня, 14 липня, після масованої артилерійської і авіаційної підготовки, в бій вступили частини 60-ї та 38-ї армій на центральній ділянці (Онищук, 2017, с. 185; Суслов, 1984, с. 7). Уже через кілька годин тиск двох армій у центрі, підкріплений масованим використанням танкових корпусів, продавив фронт XIII корпусу в декількох місцях одночасно. Бойові донесення 7-го гвардійського танкового корпусу фіксували, що «до початку операції оборона противника складалася з трьох оборонних ліній із широко розвиненою мережею траншей і окопів повного профілю» (ЦАМО РФ, Ф. 315, оп. 4440, спр. 235, арк. 1, цит. за: Онищук, 2017, с. 185).

Перебіг радянського прориву на південь від Підкаменя та введення «Галичини» у бій 14–15 липня показано в додатку А (рис. А.2).

Ще 28 червня 1944 р., передбачаючи загрозу прориву, командувач групи армій «Північна Україна» генерал-фельдмаршал Вальтер Модель наказав ввести 14-у гренадерську дивізію «Галичина» до складу XIII армійського корпусу. Її завданням було розбудувати другу лінію оборони завдовжки 36 км уздовж лівого берега річки Стир – орієнтовно між селами Жарків та Монастирок Бродівського р-ну Львівської обл. (Онищук, 2017, с. 186). Дивізія опинилася в умовах, яких найбільше побоювалося її командування: замість введення у бій єдиним кулаком, її кидали поодинокими полками на найнебезпечніші ділянки. Начальник

оперативного відділу майор Вольф-Дітріх Гайке пізніше згадував: «Тепер із дивізією сталося те, чого ми найбільше боялися: її кидається у найгрізніші бої поодинокими полками, а не як одну цілу одиницю» (Гайке, 1970, с. 75). Командувач XIII корпусу генерал-лейтенант Артур Гауффе, в свою чергу, не мав ні достатніх резервів, ні оперативного простору для маневру.

Для часткового парирування кризи командування Вермахту кинуло в бій оперативний резерв – 8-у танкову дивізію III танкового корпусу (до 80 танків), зосереджену між Сасовом і Золочевом (ЦАМО РФ, Ф. 315, оп. 4440, спр. 235, арк. 2, цит. за: Онищук, 2017, с. 186). Однак і цих сил виявилось явно недостатньо, щоб зупинити радянський наступ. Протягом 15–16 липня радянські танкові клини поступово замикалися в районі Броди, охоплюючи XIII корпус із півночі та півдня. Дивізія «Галичина», введена у бій на центральному напрямку, зайняла оборонну лінію через села Пеняки, Гута-Пеняцька, Гута Верхобузька, Майдан Пеняцький та Суходоли (Онищук, 2017, с. 187). Головне завдання полягало в перекритті долин між Сасовом і Ясеновом та утриманні лісових теренів, що давали противникові можливість обходити укріплені позиції (Гайке, 1970, с. 78).

Конфігурацію оборонних позицій 14-ї дивізії на 15–16 липня подано в додатку А (рис. А.3).

Оборонні бої, що розгорнулися в цьому районі, відзначалися надзвичайною жорстокістю. Широке застосування радянськими частинами реактивних мінометів – так званих «катюш» – завдавало величезних втрат і підривало бойовий дух оборонців. «Введення у дію великого числа більшовицьких реактивних мінометів ("катюш") спричиняє велике спустошення і впливає вирішально на мораль вояків», – занотував Гайке (1970, с. 85). До того ж дивізія не мала достатнього бойового досвіду: більшість вояків брала участь у справжніх боях уперше. Детальну хронологічну реконструкцію цих боїв, із картографічним та ілюстративним матеріалом, подає А. Квасецький (Квасецький, 2020). Кубійович згодом констатував: «Дивізію, хоч вона ще не закінчила вишколу і не набула бойового досвіду, призначено не на спокійніший відтинок фронту, але кинено в самий центр найважчих боїв з наступаючою Червоною Армією» (Мельник, 2014).

Протягом 17 липня підрозділи 1-го стрілецького корпусу (60-та армія) продовжували тиснути на позиції XIII корпусу з півдня. Згідно з бойовими донесеннями 322-ї стрілецької дивізії, о 14-й годині 17 липня 1089-й полк зайняв Княже, а 1087-й – Ясенівці, але натрапив на запеклий опір піхоти та танків противника на підступах до Ляцьке (нині – Червоне Золочівського р-ну). Лише після підтягування артилерії та взаємодії із самохідними установками 1087-й стрілецький полк о 1-й годині ночі 18 липня оволодів Ляцьке (ЦАМО РФ, Ф. 1635, оп. 1, спр. 130, арк. 57, цит. за: Онищук, 2017, с. 187). Ці успіхи означали, що шлях відступу XIII корпусу на південь закривається. Паралельно кільце оточення замикалося і з північного сходу – там діяла 172-а дивізія 102-го стрілецького корпусу (13-та армія), якій протистояли залишки 361-ї піхотної дивізії Вермахту під командуванням генерал-майора Ліндеманна (Онищук, 2017, с. 188). Жорстокі бої розгорталися в районі замку Підгірці – ключового домінуючого пункту, що кілька разів переходив з рук у руки: «Вони кількакратно переходять з рук до рук. Важкі бої йдуть під Кадовбицями і Цішками. Ворожі танки досягають уже Олеська», – описував Гайке (1970, с. 85–86).

Станом на 18 липня 1944 р. оточення XIII армійського корпусу завершилося. Шляхи відступу на південь і захід були перекриті, а рештки дивізії «Галичина» разом з іншими частинами корпусу опинилися у кільці – в так званому «Бродівському котлі». Для розгрому оточеного угруповання командування 1-го Українського фронту додатково ввело в бій 1-шу гвардійську танкову армію, кінно-механізовану групу генерала Баранова та частину сил 13-ї армії (Сулов, 1984, с. 9). Позбувшись важкого спорядження і техніки, покинутих у лісах між Гавареччиною і Волуйками, підрозділи «Галичини» відходили в район Білого Камня, де готувався прорив з оточення (Силенко, 2003, с. 145). Гайке у підсумковій оцінці ситуації зазначив: «Остаточна причина, чому XIII корпус потрапив у таке важке становище, лежить в обставині, що головнокомандувач не хотів слухати своїх військових дорадників, які неоднократно пропонували залишити Броди й перенести головну бойову лінію на пануючі над тим простором височини Підгірці–Бузьк» (Гайке, 1970, с. 88). Саме з цього моменту розпочинається наступний – і

найтрагічніший для дивізії – етап: спроба вийти з котла в умовах повного оточення та катастрофічної нестачі боєприпасів і продовольства.

2.2 Спроби деблокади та розгром основних сил у районі Броди–Білий Камінь 19–23 липня

Із завершенням оточення XIII армійського корпусу станом на 18 липня 1944 р. «Бродівський котел» перетворився на справжню пастку для десятків тисяч солдатів Вермахту і Ваффен-СС. Залишки 149-ї, 361-ї, 383-ї піхотних дивізій, 14-ї дивізії «Галичина», корпусної групи «Ц» та 8-ї танкової дивізії були замкнені в районі Броди–Золочів, відрізані від тилового забезпечення і стиснуті кільцем радянських армій (ЦАМО РФ, Ф. 846, оп. 1, спр. 127, арк. 5, цит. за: Онищук, 2017, с. 188). Командування оточеного угруповання опинилося в ситуації, коли навіть організований відступ уже видавався практично нездійсненним: усі основні дороги та лісові просіки були або перекриті радянськими частинами, або постійно знаходилися під вогнем. Разом із тим, ані командувач XIII корпусу генерал-лейтенант Артур Гауффе, ані командири дивізій не мали наміру капітулювати без бою – і протягом кількох наступних діб між 19 і 23 липня розгортається найдраматичніша фаза всієї Бродівської операції (Суслов, 1984, с. 9).

Положення оточених ускладнювалося з кожною годиною. Нестача боєприпасів, продовольства і медикаментів стала критичною вже до початку 20 липня. Польовий дивізійний госпіталь дивізії «Галичина» з 400 пораненими вояками, залишений в районі Підгірців (за іншими даними – у Кутах), перебував без належного медичного постачання та прикриття (Силенко, 2003, с. 145; Michelis, 2008, s. 42). Дивізійні обози, покинуті в лісах між Гавареччиною і Волуйками, стали для бійців 388-го стрілецького полку 102-го корпусу 13-ї армії багатою здобиччю: за бойовими донесеннями, лише у Волуйках було захоплено близько 300 автомашин, 200 підвод із вантажем, 40 мотоциклів, 30 гармат різних калібрів і значна кількість іншого майна (ЦАМО РФ, Ф. 388 сп, оп. 145607с, спр. 2, арк. 44,

цит. за: Онищук, 2017, с. 189). Цей факт красномовно свідчить про ступінь дезорганізації, що охопила частини котла вже в перші дні після замкнення оточення.

Перелік захопленого радянськими військами майна у Волуйках наведено в додатку Б (табл. Б.1).

Намагання деблокувати оточених зовні стали останньою надією командування Вермахту. 20 липня 1944 р. для удару з метою розблокування котла було сформовано ударне угруповання у складі двох батальйонів піхоти 254-ї дивізії та 20 одиниць бронетехніки I-ї танкової армії. Ця група намагалась пробити коридор із боку сіл Ремезівці–Сновичі–Риків (нині – с. Поляни Золочівського р-ну), але зазнала поразки від зосереджених сил 1-го Українського фронту і не змогла навіть наблизитися до кільця оточення (ЦАМО РФ, Ф. 846, оп. 1, спр. 127, арк. 5, цит. за: Онищук, 2017, с. 190). Спроба деблокади провалилась, не досягнувши жодного оперативного результату – перевага сил РСЧА на зовнішньому обводі котла була надто значною.

Паралельно з невдалою зовнішньою деблокадою оточені частини корпусу здійснювали численні спроби прориву зсередини. Увечері 20 липня близько 800 солдатів Вермахту при підтримці 14 танків пішли на прорив у напрямку Бонишин–Золочів. Приблизно 500 осіб у тому ж районі намагалися штурмувати позиції 1089-го полку 322-ї стрілецької дивізії на північ від села Княже. Артилерійським і кулеметним вогнем обидва прориви були зупинені; на полі бою залишилося до 200 убитих і поранених, ще близько 98 осіб потрапили в полон (ЦАМО РФ, Ф. 1635, оп. 1, спр. 130, арк. 58, цит. за: Онищук, 2017, с. 190). Того ж вечора близько 250 вояків – переважно дивізійників – намагалися прорватися через позиції РСЧА в районі станції Скварява: внаслідок інтенсивного бою загинуло до 120 осіб, ще близько 100 потрапили в полон (Онищук, 2017, с. 190). Ці перші спроби прориву засвідчили катастрофічну диспропорцію сил і фактичну приреченість котла.

21 липня 1944 р. інтенсивність спроб прориву різко зросла. Впродовж дня частини XIII корпусу, згрупувавшись у загони від 400 до 1000 осіб, близько десяти разів атакували різні ділянки кільця оточення. Штаб 322-ї дивізії зафіксував, що противник залишив убитими до 2500 осіб, ще до 600 солдатів та офіцерів

потрапили у полон (ЦАМО РФ, Ф. 1635, оп. 1, спр. 130, арк. 58, цит. за: Онищук, 2017, с. 190). Навіть з урахуванням традиційної схильності радянських бойових донесень до завищення втрат ворога та применшення власних, наведені цифри ілюструють масштаб трагедії, що розгорталась у лісах і полях між Бродами й Золочевом. Учасник подій Петро Силенко описував картину загального хаосу: «Всі дороги, що вели в напрямі на Білий Камінь, були... так загачені всякими колонами, що треба було чекати на можливість вирушити з лісу.... Всі шляхи і поля були повні вогню, палаючих машин і возів і були встелені людськими й кінськими трупами» (Силенко, 2003, с. 145).

Найзапекліший і водночас найбільш символічний епізод кривавої агонії котла відбувся в ніч з 21 на 22 липня. О 3-й годині ночі колона противника чисельністю близько 800 солдатів розгорнутим ланцюгом у 6 шеренг із криком «Ура» кинулась на прорив у смузі оборони 2-го стрілецького батальйону та однієї з 45-мм батарей 322-ї дивізії. Попри щільний артилерійський вогонь, групі чисельністю до 500 осіб вдалося прорватися крізь бойові порядки піхоти і вийти безпосередньо на вогневі позиції артилерії. Артилеристи не залишили позицій і розстрілювали противника впритул; атакуючі чіплялися за стволи гармат, доходило до рукопашної сутички. «Артилеристи комбата Іванова гільзами відбивалися від противника, а з вогневої не відходили», – зафіксовано у бойовому донесенні № 177 (ЦАМО РФ, Ф. 1635, оп. 1, спр. 130, арк. 59, цит. за: Онищук, 2017, с. 191). Цей нічний бій став одним із найбільш кривавих у всій Бродівській операції.

Зведення про спроби прориву з «Бродівського котла» 20–23 липня 1944 р. наведено в додатку Б (табл. Б.2).

Дивізія «Галичина» у цей час перебувала в стані катастрофічного розпаду як бойова одиниця. Після важких втрат 18–20 липня підрозділи дивізії фактично втратили організаційну цілісність і розпались на окремі групи, що самостійно пробивалися в напрямку Білого Каменя.

Маршрути виходу частин дивізії з оточення та сутички на шляху відступу 19–23 липня подано в додатку А (рис. А.4).

Як констатував Мельник у своєму дослідженні, лише близько 3 000 вояків дивізії «Галичина» зуміли вирватися з оточення – це становить не більше чверті від первісної чисельності з'єднання у 15 229 осіб (Melnyk, 2016; Šmigel' & Cherkasov, 2013, p. 61). Переважна більшість загинула в боях або потрапила в полон. Дані про втрати дивізії в «Бродівському котлі» узагальнено в додатку Б (табл. Б.3).

У такій обстановці 23 липня 1944 р. відбулась подія, яка символічно поставила крапку у бойовій операції. О 7-й годині ранку одна стрілецька рота з групою артилеристів атакувала ліс на північ від Княже, де закріпились останні залишки оточеного угруповання. Внаслідок стрімкого нападу організований опір припинився. В полон потрапив командуючий XIII армійського корпусу генерал-лейтенант Артур Гауффе зі своїм штабом (ЦАМО РФ, Ф. 1635, оп. 1, спр. 130, арк. 59, цит. за: Онищук, 2017, с. 191). Бойове донесення № 177 однозначно констатувало: «Таким чином, ліквідація оточеного угруповання противника закінчилась повністю 23 липня 1944 р.» (Онищук, 2017, с. 191). Необхідно зазначити, що в мемуарах командувача 1-м Українським фронтом маршала Івана Конєва кінцевою датою ліквідації котла зазначено 22 липня: «До кінця 22 липня Бродська група ворога припинила своє існування. Радянські війська знищили більше 38 тис. німців, захопили великі трофеї, взяли в полон 17 тис. солдатів і офіцерів, у тому числі командира 13-го армійського корпусу генерала Гауффе з його штабом» (Конєв, 2003, с. 254). Ця розбіжність у датах на один день пояснюється, імовірно, різним підходом до визначення моменту завершення організованого опору та полону командира корпусу.

Захоплений у полон командуючий XIII корпусом загинув цього ж дня, підірвавшись на міні під час транспортування у тил, – трагічний епілог, що символізував катастрофу всього угруповання (Онищук, 2017, с. 191). Масштаби розгрому підтверджують і дані про трофеї з усього сектора відповідальності 102-го стрілецького корпусу: за звітами тильових служб, у період з 21 по 30 липня 1944 р. у районах Білий Камінь, Кам'янка-Струмилова, Перемишля та інших було захоплено значну кількість бронетранспортерів, автомашин, гармат, боєприпасів та іншого майна (ЦАМО РФ, Ф. 361, оп. 251087с, спр. 3, арк. 31–32, цит. за: Онищук,

2017, с. 192). Більшість цих трофеїв, як справедливо зазначає Онищук, була захоплена безпосередньо в «Бродівському котлі» після розгрому оточених частин.

Перемога 1-го Українського фронту в Бродівській операції мала далекосяжні стратегічні наслідки. Після ліквідації котла радянські бронетанкові армії отримали можливість стрімко розвивати наступ у напрямку Львова, а потім на захід – до Вісли і Сяну. Разом з тим, з точки зору долі Українського легіону, битва під Бродами стала справжньою катастрофою: з «Галичини» як бойового з'єднання залишилися лише розрізнені групи вцілілих. На думку Шкандрія, для тих, хто вижив, «битва під Бродами стала травмуючою точкою відліку, навколо якої пізніше вибудовувалась уся мемуарна та ідентитарна наратив дивізії» (Shkandrij, 2019, р. 15). Дивізія, яка не встигла пройти повний бойовий злагодження, опинилась у найгіршій операції всього Східного фронту 1944 р. без достатньої підтримки та в умовах тотального оточення – і понесла втрати, з яких як повноцінна бойова одиниця вже не відновилась

2.3 Військові втрати та подальша реорганізація вцілілих підрозділів «Галичини»

Бродівська катастрофа зупинила існування «Галичини» як повноцінної бойової дивізії. З більш ніж 15 000 осіб, що входили до дивізії напередодні битви, лише близько 3 000 змогли вирватися з оточення й дійти до ліній відходу на захід (Melnyk, 2016; Šmigel' & Cherkasov, 2013, р. 61). Натомість решта – а це три чверті всього особового складу – загинула в боях, потрапила до радянського полону чи безслідно розчинилась у довколишніх лісах. Навіть якщо взяти за орієнтир консервативні дані, оприлюднені ресурсом «Броди-1944», за якими загальні втрати сягнули «майже 50%», а в оточенні налічувалось до 11 000 вояків (Bastion.tv, 2024) – то й це означає катастрофу, якої не зазнавала жодна дивізія Ваффен-СС за порівняно короткий термін боїв. Для розуміння масштабу трагедії варто враховувати і ширший контекст: більша частина підготовлених офіцерів і унтер-офіцерів – кістяк майбутньої командної ієрархії дивізії – або загинула в котлі, або

так і не повернулась (Shkandrij, 2019, p. 10). Ця обставина згодом кардинально ускладнила відновлення боєздатності з'єднання.

Точне встановлення військових втрат дивізії «Галичина» у Бродівській битві досі залишається нетривіальним науковим завданням. Різні джерела – від радянських бойових донесень, довоєнних та повоєнних мемуарів аж до сучасних архівних досліджень – дають суттєво відмінні дані. Більшість сучасних досліджень орієнтуються на цифру від 3 000 до 3 600 вцілілих вояків (Melnyk, 2016; Rudling, 2012, p. 337), тоді як окремі публікації вказують на 5 000 осіб, що вирвалися з оточення, посилаючись на дані про менші початкові втрати (Localhistory.org.ua, 2024). Радянська сторона зафіксувала значно вищі показники трофеїв та полонених – але у радянських бойових донесеннях традиційно фігурували завищені цифри втрат противника, тому їх слід інтерпретувати критично, зіставляючи з іншими джерелами (Онищук, 2017, с. 190).

Зіставлення даних про втрати дивізії «Галичина» за різними джерелами подано в додатку Б (табл. Б.4).

Примітка: Розбіжності у вихідних даних пояснюються різним підходом до обліку особового складу: одні джерела враховують лише бойові підрозділи, інші – весь штат дивізії разом із тилловими службами.

Джерела: Melnyk (2016); Rudling (2012, p. 337); Šmigel' & Cherkasov (2013, p. 61); Localhistory.org.ua (2024); Bastion.tv (2024)

Серед загиблих особливе місце посідають духовні особи, що супроводжували дивізію на фронт. Загалом до дивізії було приписано двадцять священиків, і не всі вони пережили бої (Shkandrij, 2019, p. 17). Зокрема, ще на підходах до Брод, неподалік від лінії фронту, офіцер СС застрелив священика Володимира Стецюка (Shkandrij, 2019, p. 18). Ця деталь красномовно ілюструє суперечливу природу дивізії – з одного боку, формально підпорядкованої нацистській ієрархії, з іншого – такої, що зберігала власний духовний і культурний простір.

Важливу, але нерідко замовчувану статистичну категорію становлять вояки, які після виходу з котла не повернулися до дивізії. Частина з них перейшла до Української повстанської армії (УПА), частина «злилась з місцевим населенням»,

частина переховувалась на хуторах і у стодолах (Ukrainiansintheuk.info, 2008). Хоча точно визначити кількість «дезертирів» до УПА вкрай важко, є підстави вважати, що цей відтік вимірювався сотнями: Організація Українських Націоналістів (ОУН-Б) надсилала до дивізії своїх агентів і активно агітувала вояків переходити під командування УПА (ОУН і УПА в 1944 році, 1944/2004, с. 291–292). Штаб дивізії і командування СС розглядали цю ситуацію як серйозну оперативну проблему.

Ті, хто вижив і зберіг зброю, відходили на захід разом із залишками відповідних підрозділів XIII корпусу. Шлях на Закарпаття, де планувалась початкова зупинка для реорганізації, виявився виснажливим: вояки відбивали напади Червоної армії вже й у марші (Bastion.tv, 2024). Частину поранених із польових шпиталів вдалося евакуювати – переважно транспортними засобами місцевих цивільних – і перевезти на захід.

5 вересня 1944 р. наказом Головного управління СС дивізію було відведено до Нойгаммера (нім. Neuhammer) у Сілезії, де мала розпочатись масштабна реорганізація та докомплектування (Šmigel' & Cherkasov, 2013, p. 61). Нойгаммер у 1944 р. був великим полігоном і навчальним центром Ваффен-СС. Саме сюди стікались вцілілі із різних підрозділів дивізії – одиночки і невеликі групи, що поступово зводились у зведені роти та батальйони.

Завдання відновлення дивізії ускладнювалось рядом системних проблем. По-перше, значна частина офіцерського та унтер-офіцерського складу загинула або потрапила в полон – носіїв бойового досвіду і командної традиції залишилося вкрай мало. По-друге, Вишкільно-запасний полк, який теоретично мав стати ядром відновлення, також зазнав серйозних втрат під час бродівського відступу. По-третє, у Рейху на той момент гостро бракувало як боєздатного поповнення, так і сучасного озброєння – перевага ресурсів дедалі більше надавалась регулярним дивізіям Вермахту, а не формуванням Ваффен-СС з ненімецьких добровольців (Shkandrij, 2019, p. 10; Melnyk, 2016).

Унікальною особливістю «реконструйованої» дивізії стала її радикально інша структура порівняно зі з'єднанням, що вийшло на фронт під Броди. Як зазначає Шкандрій, після Брод до 3 000 вцілілих вояків додали ще 12 000 нових

бійців – це включало членів різних поліцейських підрозділів, особовий склад самотійних полків СС (*Galizische SS-Freiwilligen Regimente*), які сформувались із надлишку добровольців при первинному призові 1943 р., а також колишніх військовополонених Червоної армії та молодих рекрутів (Shkandrij, 2019, р. 10–11). Окрім цього, у дивізію інтегрували частину Волинського легіону самооборони та деякі особи, переведені з інших підрозділів Вермахту (Shkandrij, 2019, р. 11). Алті Родал, яка проводила спеціальне дослідження для Комісії Дешена у 1986 р., вказувала, що серед влитих у дивізію підрозділів були й колишні члени допоміжної поліції *Schutzmannschaft*, які мали за плечима доволі темне минуле (Rudling, 2012, р. 344).

Джерела поповнення «Галичини» після Бродів (серпень–жовтень 1944 р.) узагальнено в додатку Б (табл. Б.5).

Різномірність нового особового складу мала принципове значення не лише для бойової ефективності, але й для подальших дискусій про відповідальність дивізії за злочини. Якщо перша «Галичина» складалась переважно з галицьких українців-добровольців, то «друга дивізія» вбирала в себе значно ширший і неоднорідніший контингент. Саме цей факт дав Алті Родал підстави зазначити, що реконструкція після Брод «надала можливість для інтеграції до дивізії осіб із злочинним минулим» (цит. за: Rudling, 2012, р. 344). Дешенівська комісія 1986 р. розглядала переважно діяльність офіцерів дивізії першої хвилі і практично не досліджувала тих, хто влився до лав після серпня 1944 р.

У жовтні 1944 р., коли в Нойгаммері тривало довкомплектування, Берлін прийняв рішення перевести дивізію до Словаччини – під приводом придушення Словацького національного повстання. 8 жовтня 1944 р., за вечірнім донесенням командувача в Братиславі, до Словаччини прибула дивізія в складі 286 офіцерів і 13 999 унтер-офіцерів та солдатів (Šmigel' & Cherkasov, 2013, р. 62). Це число саме по собі свідчить: лише за два місяці після Брод дивізія отримала майже чотириразове поповнення порівняно з кількістю тих, хто вийшов із котла.

Розгортання в Словаччині відбувалось стрімко. Штаб з'єднання розмістився в Жиліні, полки – у Kysucké Nové Mesto, Veľká Bytča та Turčiansky Sv. Martin,

артилерія – в Považská Bystrica (Šmigel' & Cherkasov, 2013, p. 62–63). Дивізія отримала контроль над північно-західним сектором Словаччини, *de facto* замінивши 178-ту танково-гренадерську дивізію «Татра». Операції проти словацьких партизанів, у яких взяла участь «друга Галичина», були першим бойовим досвідом для переважної більшості оновленого особового складу – солдатів, які під Бродами ніколи не воювали й нескоро стали б бойовою одиницею за нормальних умов. Характер цих операцій суттєво відрізнявся від боїв на Східному фронті: замість відкритих позиційних зіткнень – прочісування сіл, захоплення вузлових дороговказів, боротьба з партизанськими загонами у лісах (Šmigel' & Cherkasov, 2013, p. 63–67).

Хронологію реорганізації та передислокацій «Галичини» після Брод подано в додатку Б (табл. Б.6).

Паралельно з воєнними переміщеннями тривали процеси, що мали виразне символічне значення для майбутньої ідентичності дивізії. У середині січня 1945 р. з'єднання нараховувало 14 000 вояків і ще 8 000 новобранців у Вишкільно-запасному полку (Ukrainiansintheuk.info, 2008). Це свідчить про те, що від Бродівської катастрофи до початку 1945 р. дивізія не просто відновила, а перевершила первісну чисельність, хоча якість і єдність особового складу залишались під питанням.

У березні 1945 р. нацистський уряд, розуміючи приреченість Рейху, проголосив створення Української національної армії (УНА) – символічного об'єднання всіх бойових формацій українців у складі німецьких сил. До УНА мала увійти й «Галичина». Командувачем УНА призначили генерала Павла Шандрука. 25 квітня 1945 р., у день, коли радянські та американські війська вже зустрілись на Ельбі, Шандрук прийняв від вояків дивізії нову присягу – на вірність українському народові (Ukrainiansintheuk.info, 2008; Shkandrij, 2019, p. 7). З цього моменту з'єднання офіційно вийшло зі структури Ваффен-СС і перейменувалось у Першу Українську дивізію УНА. Проте ця трансформація, як справедливо зауважує Шкандрій, мала переважно символічний характер: реально дивізія до кінця війни залишалась частиною збройних сил Третього Рейху і перебувала під оперативним

контролем німецького командування (Shkandrij, 2019, p. 7; Ukrainiansintheuk.info, 2008).

На початку травня 1945 р., коли капітуляція Германії ставала справою лічених годин, командування прийняло рішення про здачу британській Восьмій армії, яка вже зайшла в Австрію. Здатися радянській стороні означало для більшості неминучий розстріл або табори ГУЛАГ. 8 травня 1945 р. – за кілька годин до остаточної капітуляції Німеччини перед СРСР – дивізія отримала наказ відступити з фронту. Основна частина (близько 10 000 осіб) склала зброю перед британськими військами, ще близько 1 000 здались американцям і були інтерновані в Німеччині та Австрії (Ukrainiansintheuk.info, 2008). Таким чином, попри бродівський розгром і три чверті втраченого особового складу, дивізія зуміла воювати – в різних формах і під різними назвами – аж до самого кінця війни.

Після капітуляції перед британцями близько 10 000 вояків були тимчасово інтерновані в районі міста Шпіталь в Австрії, а вже у травні–червні 1945 р. їх морем перевезли до Італії і розмістили в таборі поблизу Белларії на Адріатичному узбережжі (Ukrainiansintheuk.info, 2008). Радянська влада наполягала на репатріації інтернованих на підставі Ялтинських угод 1945 р. Проте британський уряд зайняв принципову позицію: більшість вояків дивізії були громадянами довоєнної Польщі (тобто уродженцями Галичини, що до 1939 р. входила до складу Польської республіки) і тому, на думку Лондону, не підпадали під дію Ялтинської угоди про примусову репатріацію радянських громадян (Ukrainiansintheuk.info, 2008). Це правове тлумачення суттєво відрізняло долю «галичан» від долі мільйонів інших переміщених осіб, насильно повернутих до СРСР.

Тим не менш, у таборі активно діяла радянська репатріаційна комісія. Внаслідок її агітації близько 1 000 дивізійників добровільно зголосилися на виїзд до СРСР (Ukrainiansintheuk.info, 2008). Для тих, хто залишився, у жовтні 1945 р. табір перевели до Ріміні. Кількарічне очікування у таборах для «ворожого особового складу, що здався» (surrendered enemy personnel, SEP) виявилось у багатьох відношеннях непростим: разом із звичними побутовими труднощами вояки стикались із виснажливими допитами – спочатку радянськими офіцерами,

потім британськими й польськими (Shkandrij, 2019, p. 11). Однак слідства так і не виявили систематичних доказів причетності дивізії як цілого до воєнних злочинів (Deschênes, 1986, p. 258; Shkandrij, 2019, p. 11).

Культурне і громадське життя у таборах відзначалось дивовижною активністю. За свідченнями мемуаристів, у Беллярії та Ріміні функціонували школи, університетські курси, хор, театральна трупа, оркестр, спортивні секції, церкви та власна преса (Shkandrij, 2019, pp. 19–20). Перші літературні твори, що згодом поклали початок так званій «дивізійній мемуарній літературі», з'явилися саме в Ріміні. Зразками цієї традиції, що формувала колективну пам'ять ветеранів, стали згодом і діаспорні мемуарні та ювілейні видання Братства колишніх вояків 1-ї УД УНА (Верига, 1980; Лазурко, 1971; Дубницький, 2004; Ювілейний альманах, 2000; Українська дивізія «Галичина», 2007). Ці культурні ініціативи, з одного боку, відображали сильні корпоративні зв'язки всередині колишньої дивізії, з іншого – слугували цілеспрямованому конструюванню патріотичної наративи, яка протиставлялась як радянській пропаганді, так і звинуваченням з боку польських та єврейських організацій (Khromeychuk, 2013, p. 6).

Після підписання Паризького мирного договору між союзниками та Італією (10 лютого 1947 р.) питання про дальшу долю табірному контингенту постало з новою гостротою. Британське Міністерство військових справ не бажало залишати інтернованих в Італії після виведення британських військ, побоюючись їх примусової репатріації до СРСР під тиском Москви (Ukrainiansintheuk.info, 2008). 1 квітня 1947 р. Кабінет міністрів Великої Британії ухвалив рішення перевезти колишніх дивізійників до Сполученого Королівства.

Протягом травня–червня 1947 р. на кораблях із Венеції до Британії перевезено 8 570 українців – крім безпосередніх вояків, серед них були 17 жінок-медсестер, декілька священиків і невелика група цивільних родичів дивізійників (Ukrainiansintheuk.info, 2008). Цим людям надали статус військовополонених, розмістивши переважно у таборах східної Англії та південної Шотландії і залучивши до сільськогосподарських робіт. Зрештою, у серпні–жовтні 1948 р. майже всіх колишніх дивізійників звільнили зі статусу військовополонених і

прийняли на умовах «Європейських добровільних робітників» (ЄДР) – трудових мігрантів, яких Британія спроваджувала з таборів для переміщених осіб у Німеччині та Австрії (Ukrainiansintheuk.info, 2008). Так замкнувся реорганізаційний цикл, що розпочався з руїн Бродівського котла: колишня дивізія, перетворившись на цивільних мігрантів, розпорошилась по Великій Британії, Канаді, Австралії та Аргентині й більше ніколи не збиралась під єдиним прапором.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дало змогу досягти поставленої мети – здійснити комплексний аналіз бойового застосування 14-ї добровольчої дивізії Ваффен-СС «Галичина» в оборонній кампанії XIII армійського корпусу Вермахту на вістрі Львівсько-Сандомирської операції – і виконати визначені завдання. Унаслідок зіставлення радянських оперативних документів, німецької штабної документації, діаспорної мемуаристики та сучасних українських і західних студій отримано такі результати.

Охарактеризовано військово-стратегічну ситуацію на фронті між Бровами й Зборовом напередодні радянського наступу та доведено, що доля дивізії була значною мірою визначена ще до того, як вона зайняла оборонні позиції. Зіставлення сил сторін показало кратну перевагу 1-го Українського фронту: понад 1,2 млн вояків, 16 100 гармат, 2 050 танків і 3 250 літаків проти істотно слабшого XIII армійського корпусу. На цій підставі обґрунтовано висновок, що розгром корпусу – а разом з ним і «Галичини» – був передусім похідним від оперативної асиметрії, а не від самих лише вад українського з'єднання: у тих самих умовах прорваного фронту, замкненого кільця й відсутності резервів деблокади подібної поразки зазнала б будь-яка дивізія.

З'ясовано склад, організаційно-штатну структуру й чисельність сил, рівень підготовки особового складу та стан позицій. Установлено, що напередодні битви дивізія налічувала близько 15 000–15 229 осіб і мала структуру піхотного з'єднання Ваффен-СС (три гренадерські полки № 29, 30, 31, гарматний полк, фюзилерний батальйон, протитанковий і зенітний дивізіони, допоміжні частини). Водночас виявлено системну вад, якої не компенсувала формальна укомплектованість: командна вертикаль залишалася переважно німецькою – на рівні батальйону й вище з-поміж українців командували лише двоє (М. Бригадир і М. Палієнко), – а дивізійне злагодження в Гайделягері та Нойгаммері не було завершене. Зіставлення цих даних з епізодом бойової групи Баєрсдорфа дало підстави дійти висновку, що антипартизанський досвід лютого–березня 1944 р. не міг замінити досвіду

фронтової оборони проти регулярної армії, тож під Броди дивізія прибула чисельно наповненою, але не зрілою як бойовий організм.

Простежено хід боїв 13–23 липня 1944 р., реконструйовано покладені на дивізію завдання та встановлено її фактичну участь у боях. Визначено, що з'єднанню було доручено розбудувати другу лінію оборони завдовжки близько 36 км уздовж Стиру й що його ввели в бій усупереч принципу зосередження – поодинокими полками на найнебезпечніших ділянках. Виокремлено етапи операції: замикання кільця навколо XIII корпусу 14–18 липня, спроби прориву в районі Білого Каменя й Підкаменя 19–23 липня та припинення організованого опору 23 липня з полоном командувача корпусу генерал-лейтенанта А. Гауффе. Тим самим показано, що дивізія не мала ані оперативного простору, ані інструментів, щоб вплинути на результат власними силами.

Визначено причини поразки, втрати сторін і оперативні наслідки битви. Установлено, що з понад 15 000 вояків з оточення вийшло близько 3 000, тобто дивізія втратила приблизно три чверті особового складу. Доведено, що до причин розгрому належала не лише зовнішня асиметрія сил, а й внутрішні чинники – введення дивізії в бій частинами, незавершене злагодження, відсутність деблокади та напруженість у командній взаємодії. Окремо з'ясовано, що найвагомішим наслідком для самого з'єднання стала загибель або полон підготовленого офіцерського й підофіцерського кістяка, що унеможливило повноцінне відновлення дивізії; в оперативному ж вимірі ліквідація котла відкрила радянським танковим арміям шлях на Львів і далі на захід.

Сформульовано головний висновок дослідження: питання про дивізію «Галичина» не розв'язується через бінарну схему «зрада – героїзм». Показано, що радянська історіографія зводила з'єднання до «фашистського» утворення, замовчуючи мотивації вояків, тоді як діаспорна традиція витісняла факт підпорядкування СС і продукувала образ «захисників України». Обґрунтовано, що методологічно прийнятним є підхід, який утримує одночасно два виміри: дивізія справді належала до структури Ваффен-СС і діяла в межах нацистської воєнної системи, однак її особовий склад рекрутувався із суспільства, що пережило

радянський терор 1939–1941 рр., і значна частина вояків керувалася антирадянським вибором, а не ідеологічною відданістю нацизму.

Власний внесок у розробку проблеми полягає насамперед у тому, що бойове застосування дивізії проаналізовано не ізольовано, а в системному зіставленні трьох різнорідних груп джерел, які раніше використовувалися здебільшого нарізно. Завдяки цьому з'ясовано роль «Галичини» в побудові оборони XIII армійського корпусу, оцінено здатність легкоозброєних піхотних частин вести загальновійськовий бій проти кількісно й технічно переважаючого супротивника та виявлено специфіку управління піхотним з'єднанням в умовах оперативного оточення. Реконструйовано також етапність розгрому й подальшу реорганізацію вцілілих, що дало змогу показати «Галичину» як з'єднання, котре після Бродів відновило організаційну форму, але не первісний мобілізаційний і моральний потенціал.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх використання в навчальних курсах з історії Другої світової війни, воєнної історії України, а також у дослідженнях колабораціонізму та історичної пам'яті.

Здійснений аналіз не вичерпує проблеми й окреслює напрями подальших студій. Першочерговим визначено опрацювання фондів ЦАМО РФ у зіставленні з матеріалами Bundesarchiv-Militärarchiv, що уточнило б реальні втрати й хронологію боїв. Перспективним є зведення усної та мемуарної спадщини вцілілих у системний корпус за методологією усної історії, а також монографічне дослідження пізнього періоду дивізії – від Нойгаммера до капітуляції в Австрії. Нарешті, обґрунтовано доцільність порівняльного вивчення «Галичини» в контексті інших ненімецьких формувань Ваффен-СС, що дало б змогу уникнути як її виняткової героїзації, так і виняткової демонізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Біліченко, Л. (2024). Дивізія Ваффен-СС «Галичина»: формування та участь у боях на фронтах Другої світової війни (1943–1945). *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Історія*, 15(57), 106–112. <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.11>
2. Боляновський, А. (2000). *Дивізія «Галичина»*. Історія. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
3. Боляновський, А. (2003). *Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945)*. Львівський національний університет імені Івана Франка.
4. Верига, В. (1980). *Дорогами Другої світової війни: легенди про участь українців у здушуванні Варшавського повстання та про українську дивізію «Галичина»*. Новий Шлях.
5. Верига, В. (2006). *За Рідний край, за нарід свій, або Хто такі дивізійники?* Видавництво імені Олени Теліги.
6. Відновили традицію збройної боротьби за державність: 80-роковини битви під Бродами. (2024, 21 липня). *Localhistory.org.ua*. <https://localhistory.org.ua/texts/kolonki/vidnovili-traditsiiu-zbroinoyi-borotbi-za-derzhavnist-80-rokovini-bitvi-pid-brodami/>
7. Гайке, В.-Д. (1970). *Українська дивізія «Галичина»: Історія формування і бойових дій у 1943–1945 роках* (Р. Колісник, пер.). Братство колишніх вояків 1-ї Української дивізії УНА.
8. Дубницький, С. (2004). *Україну захищали в чужині*. Джура.
9. Заболотнюк, В. (2025). Від репресій до еміграції: вплив радянської політики у Західній Україні на українські військові середовища в Німеччині. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 90(1), 5–9. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/90-1-1>

10. Загачевський, Є. (1968). *Белярія – Ріміні – Англія: репортаж-спогади*. Братство колишніх вояків 1 УД УНА.
11. *Зарубіжний військово-історичний архів*. Ф. 315, оп. 4440, спр. 235 [Бойові донесення 7-го гвардійського танкового корпусу].
12. *Зарубіжний військово-історичний архів*. Ф. 846, оп. 1, спр. 127 [Оперативні зведення 15-го стрілецького корпусу].
13. *Зарубіжний військово-історичний архів*. Ф. 1635, оп. 1, спр. 130 [Бойові донесення 322-ї стрілецької дивізії].
14. Карпенко, І. С. (2021). *Історіографія дивізії СС «Галичина»* [Кваліфікаційна робота бакалавра, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка].
15. Квасецький, А. Т. (2020). *Ілюстрована хроніка битви під Бродами (13–23 липня 1944 р.)*. Зелена Буковина.
16. Кентій, А. В. (2005). «Двофронтowa» боротьба УПА (1943 – перша половина 1944 рр.). У С. В. Кульчицький (ред.), *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: Історичні нариси* (с. 160–221). Наукова думка.
17. Колісник, Р. (2009). *Військова управа та українська дивізія «Галичина»*. Ярославів Вал.
18. Кравець, Р. (2014). Дивізія «Галичина». В *Інтернет-енциклопедія «Українці у Сполученому Королівстві»*.
<https://www.ukrainiansintheuk.info/ukr/01/kolyshni-u.htm>
19. Крохмалюк, Р. (1978). *Заграва на Сході: Спогади й документи з праці у Військовій Управі «Галичина» в 1943–1945 роках*. Братство колишніх вояків 1-ї УД УНА.
20. Кубійович, В. (1954). Початки української дивізії «Галичина». *Вісті Комбатанта*, 1, 3–8.
21. Кубійович, В. (1974). *До історії творення дивізії «Галичина»*. Вісті.
22. Лазурко, Р. (1971). *На шляхах Європи: спогади*. Братство колишніх вояків 1-ї УД УНА.

23. Малкош, В. (2007). *Українська дивізія «Галичина» в світлі «легіонової» політики ХХ сторіччя* (Т. Ткачук, упоряд.). Лілея-НВ.
24. Мельник, І. (2014, 13 липня). Галицька дивізія під Бродами. *Zbruc.eu*. <https://zbruc.eu/node/17936>
25. Онищук, Я. І. (2017). Нові матеріали до вивчення бойових дій на території «Бродівського котла» у липні 1944 р. (за результатами архівних та польових досліджень). *Військово-науковий вісник*, 27, 183–196.
26. *ОУН і УПА в 1944 році: Документи*. (2004). Інститут історії України НАН України.
27. Пагіря, О. (2008). Відносини між українським визвольним рухом та угорською армією в Галичині в першій половині 1944 року. *Український визвольний рух*, 12, 75–108.
28. Патриляк, І. (2012). *Військова діяльність ОУН(Б) у 1940–1942 роках*. Критика.
29. Пономаренко, Р. (2018). Вишкіл капеланів дивізії військ СС «Галичина» в Зеннгаймі та їх служба у дивізії (1943–1945 рр.). *Historical and Cultural Studies*, 5(1), 35–42.
30. Пономаренко, Р. (2021). *Українські юнкершафти: підготовка українського офіцерського корпусу у військах СС і їхня служба в дивізії «Галичина»*. Мандрівець.
31. Силенко, П. (2003). За прорив з оточення. У *Броди: Збірник статей і нарисів* (с. 144–153). Відродження.
32. Стоцький, Я. (2010). *Капелани та духовна опіка в Українській дивізії військ СС «Галичина»*. Історична правда. <http://www.istpravda.com.ua/research/2010/11/25/6325/>
33. Субтельний, О. (2009). *Україна: історія*. Либідь.
34. *Українська дивізія «Галичина»: Матеріали до історії* (2007). Братство колишніх вояків 1-ї УД УНА.

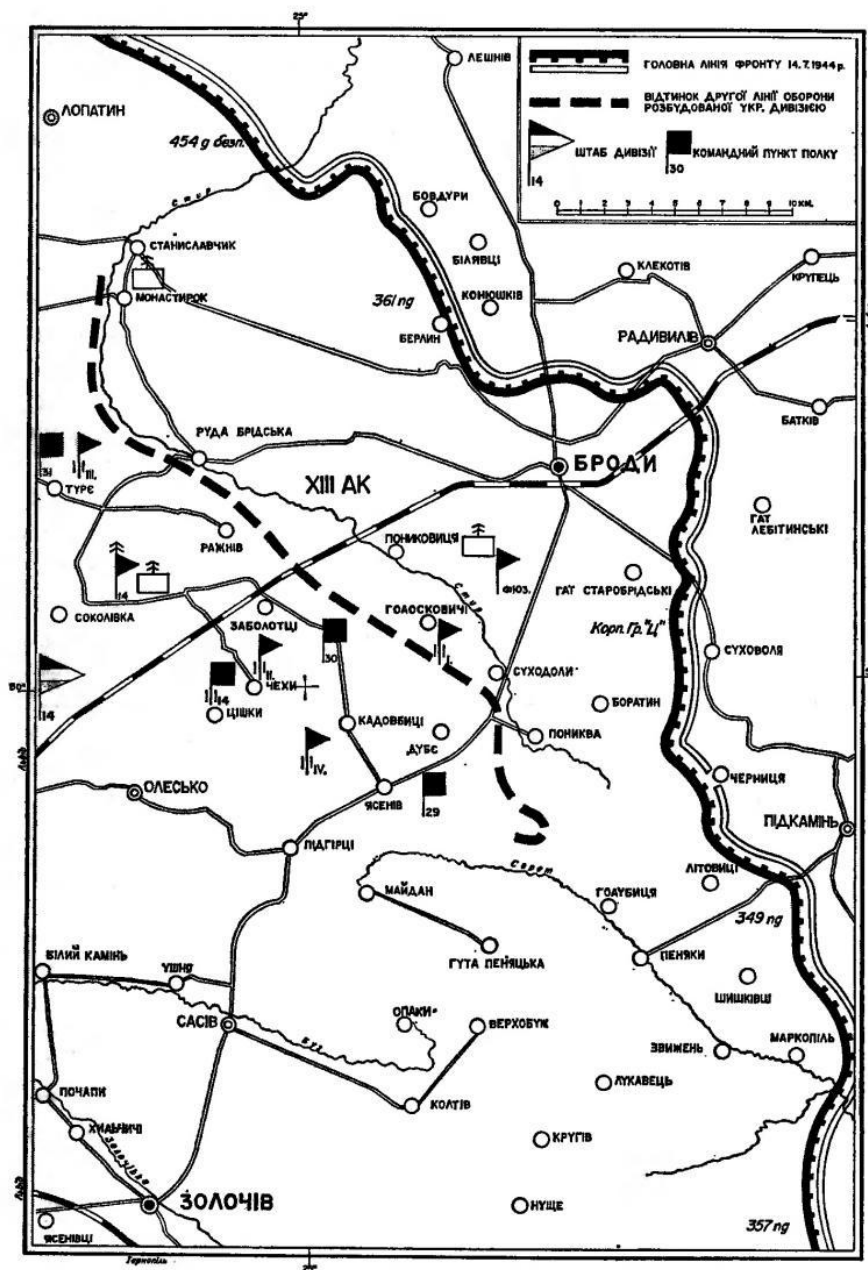
35. Хом'як, О. (2024). Правове становище ветеранів дивізії Ваффен-СС «Галичина» в СРСР та незалежній Україні. *Сіверянський літопис*, 2, 111–118.
<https://doi.org/10.58407/litopis.240212>
36. Шанковський, Л. (1995). Українська Повстанча Армія. У *Історія українського війська 1917–1995* (с. 481–578). Світ.
37. Ювілейний альманах Братства колишніх вояків 1-ї Української дивізії УНА, 1950–2000 (2000). Братство колишніх вояків 1-ї УД УНА.
38. Bociurkiw, B. R. (1996). *The Ukrainian Greek Catholic Church and the Soviet State (1939–1950)*. Canadian Institute of Ukrainian Studies Press.
39. Броды-1944: як дивізійники програли бій, але не війну. (2024). Bastion.tv.
https://bastion.tv/brodi-1944-yak-divizijniki-prograli-bij-ale-ne-vijnu_n48334
40. Deschênes, J. (1986). *Commission of Inquiry on War Criminals. Report. Part 1: Public*. Canadian Government Publishing Centre.
41. Dmytryshyn, B. (1956). The Nazis and the SS Volunteer Division “Galicia”. *The American Slavic and East European Review*, 15(1), 1–10.
42. Gross, J. T. (1988). *Revolution from Abroad: The Soviet Conquest of Poland's Western Ukraine and Western Belorussia*. Princeton University Press.
43. Hunczak, T. (2000). *On the Horns of a Dilemma: The Story of the Ukrainian Division Halychyna*. University Press of America.
44. Khromeychuk, O. (2013). *'Undetermined' Ukrainians: Post-War Narratives of the Waffen SS 'Galicia' Division*. Peter Lang.
45. Kochanski, H. (2012). *The Eagle Unbowed: Poland and the Poles in the Second World War*. Harvard University Press.
46. Logusz, M. O. (1997). *Galicia Division: The Waffen-SS 14th Grenadier Division, 1943–1945*. Schiffer Publishing.
47. Magocsi, P. R. (2010). *A History of Ukraine: The Land and Its Peoples*. University of Toronto Press.

48. Marples, D. R. (2009). Beyond the pale? Conceptions and reflections in contemporary Ukraine about the Division Galizien. *Journal of Ukrainian Studies*, 34, 337–350.
49. Melnyk, M. J. (2016). *The history of the Galician Division of the Waffen-SS* (Vols. 1–2). Fonthill Media.
50. Michelis, R. (2008). 14. *Waffen Grenadier Division der SS (Ukrainische Nr. 1) «Galiyien»*. Militaria.
51. Motyka, G. (2002). Dywizja SS “Galizien”. *Pamięć i Sprawiedliwość*, 1(1), 109–119.
52. Rodal, A. (2001). How perpetrators of genocidal crimes evaded justice: The Canadian story. In J. K. Roth & E. Maxwell (Eds.), *Remembering for the future: The Holocaust in an age of genocide* (Vol. 1, pp. 702–725). Palgrave Macmillan.
53. Rudling, P. A. (2012). “They defended Ukraine”: The 14. Waffen-Grenadier-Division der SS (Galizische Nr. 1) revisited. *The Journal of Slavic Military Studies*, 25(3), 329–368. <https://doi.org/10.1080/13518046.2012.705633>
54. Shkandrij, M. (2019). The Ukrainian Galicia Division: From familiar to unexplored avenues of research. *Kyiv-Mohyla Humanities Journal*, 6, 1–30.
55. Shkandrij, M. (2023). *In the Maelstrom: The Waffen-SS “Galicia” Division and Its Legacy*. McGill-Queen’s University Press.
56. Stein, G. H. (1966). *The Waffen SS: Hitler’s Elite Guard at War, 1939–1945*. Cornell University Press.

ДОДАТКИ

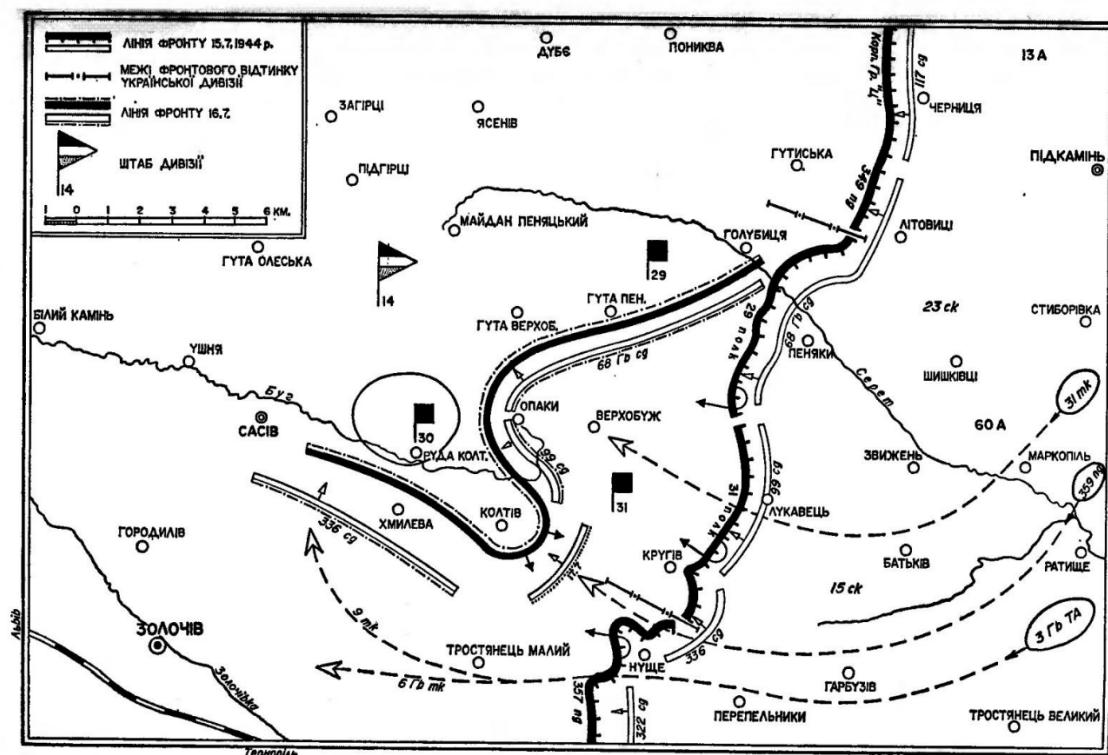
Додаток А

Картосхеми перебігу бойових дій у Бродівському котлі (13–23 липня 1944 р.)

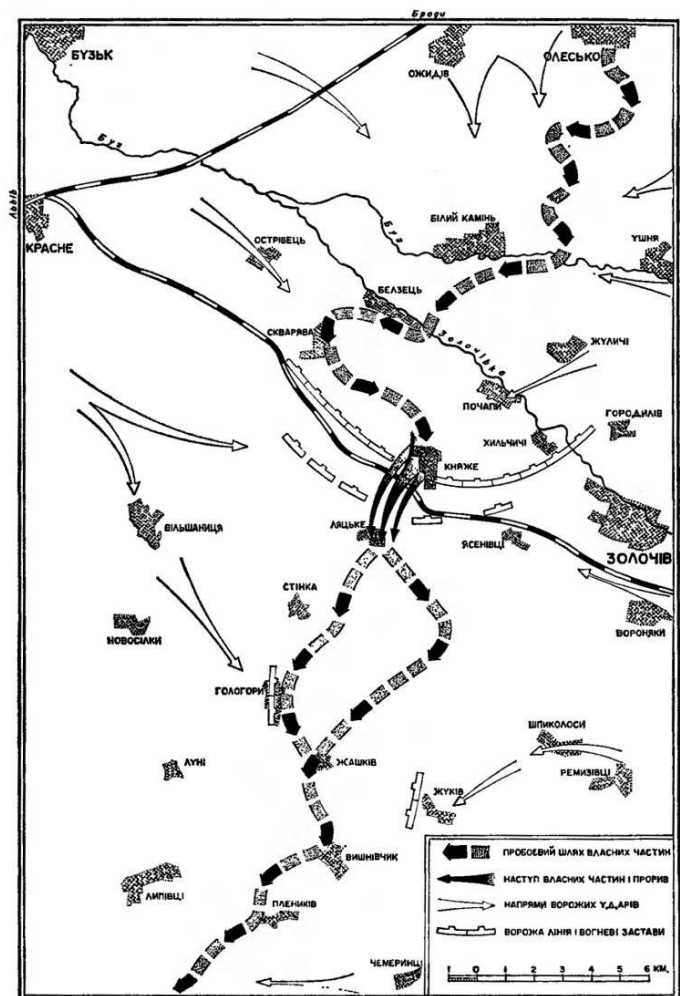
1. Головна лінія фронту і розбудована Дивізією друга лінія оборони

Рис. А.1. Головна лінія фронту (14 липня 1944 р.) та відтинок другої лінії оборони, розбудованої 14-ю дивізією Ваффен-СС «Галичина» у районі Броди–Підкамінь (Гайке, 1970, карта 1).

4. Тимчасова стабілізація фронту й бої на відтинку Дивізії

Рис. А.3. Тимчасова стабілізація фронту й бої на відтинку 14-ї дивізії «Галичина» (15–16 липня 1944 р.): лінії фронту 15 і 16 липня, штаб дивізії та командні пункти полків (Гайке, 1970, карта 4).

7. Прорив з бродівського оточення і сутички на шляху відступу

Рис. А.4. Прорив з Бродівського оточення і сутички на шляху відступу частин 14-ї дивізії Ваффен-СС «Галичина» (19–23 липня 1944 р.)

Додаток Б

Таблиці кількісних даних та зведення

Таблиця Б.1. Трофеї 388-го стрілецького полку РСЧА у Волуйках (21 липня 1944 р.)

Вид трофею	Кількість
Автомашини	300 шт.
Підводи з вантажем	200 шт.
Мотоцикли	40 шт.
Гармати різних калібрів	30 шт.
Велосипеди	50 шт.
Друкарські машинки	4 шт.
Радіостанції	2 шт.

Джерело: ЦАМО РФ. Ф. 388 сп, оп. 145607с, спр. 2, арк. 44 (цит. за: Онищук, 2017, с. 189)

Таблиця Б.2. Спроби прориву з «Бродівського котла» 20–23 липня 1944 р.

Дата	Район спроби прориву	Чисельність групи	Результат
20.07.1944	Бонишин–Золочів	~800 осіб + 14 танків	Відбито; ~200 убитих, 98 полонених
20.07.1944	Північ від с. Княже	~500 осіб	Відбито
20.07.1944	Р-н ст. Скварява	~250 осіб	~120 убитих, ~100 полонених
21.07.1944	Різні ділянки	400–1000 (до 10 атак)	~2 500 убитих, ~600 полонених
22.07.1944	Р-н 2-го батальйону	~800 осіб (ланцюг)	~500 прорвалось, рукопашний бій
23.07.1944	Ліс на північ від Княже	Залишки штабу корпусу	Захоплено командира корпусу

Джерело: ЦАМО РФ. Ф. 1635, оп. 1, спр. 130, арк. 57–59 (цит. за: Онищук, 2017, с. 190–191)

Таблиця Б.3. Втрати 14-ї дивізії «Галичина» у Бродівській битві (липень 1944 р.)

Показник	Дані
Чисельність дивізії до бою	~15 229 осіб
Вціліло та прорвалось з оточення	~3 000 осіб
Загинуло та потрапило в полон	~12 000+ осіб
Частка втрат від загального складу	~75–80%

Джерело: Melnyk (2016); Šmigel' & Cherkasov (2013, p. 61); Rudling (2012, p. 337)

Таблиця Б.4. Зведені дані про втрати 14-ї дивізії «Галичина» у Бродівській битві (за різними джерелами)

Джерело	Чисельність до бою	Вціліло	Відсоток втрат
Melnyk (2016)	~15 229	~3 000	~80%
Šmigel' & Cherkasov (2013)	~15 229	~3 000	~80%
Rudling (2012)	~11 000 (бойові)	~3 000	~73%
Localhistory.org.ua (2024)	~10 000	~5 000	~50%
Bastion.tv (2024)	~11 000 (оцінка)	~3 000	~73%

Таблиця Б.5. Джерела поповнення 14-ї дивізії «Галичина» після Бродів (серпень–жовтень 1944 р.)

Категорія поповнення	Орієнтовна чисельність	Примітка
Вцілілі з оточення	~3 000	Кістяк нової дивізії
Новобранці-добровольці 1944 р.	~4 000–5 000	Переважно молодь Галичини
Особовий склад СС-поліційних полків	~3 000–4 000	Включно з колишніми Schutzmannschaft
Резерви Вишкільно-запасного полку	~1 500–2 000	Відносно досвідчені бійці

Перекинуті з інших підрозділів Вермахту	~500–1 000	Колишні радянські полонені та ін.
Разом	~12 000–14 000	Дані на жовтень 1944 р.

Джерело: Shkandrij (2019, pp. 10–11); Rudling (2012, p. 344); Šmigel' & Cherkasov (2013, pp. 61–62); Ukrainiansintheuk.info (2008)

Таблиця Б.6. Хронологія реорганізації та передислокацій «Галичини» після Брод (1944–1945 рр.)

Дата	Місце/Подія	Чисельність (якщо відома)
Кінець липня – серпень 1944 р.	Відступ вцілілих до Закарпаття	~3 000
5 вересня 1944 р.	Наказ про переведення до Нойгаммера	—
Вересень–жовтень 1944 р.	Реорганізація і докомплектування в Нойгаммері	до ~14 000
8 жовтня 1944 р.	Прибуття основних сил до Словаччини	286 офіц. + 13 999 вояків
Жовтень 1944 – лютий 1945 р.	Антипартизанські операції у Словаччині	—
Лютий 1945 р.	Переведення до Словенії	—
Березень 1945 р.	Проголошення УНА; перейменування в 1-шу Українську дивізію	—
25 квітня 1945 р.	Присяга на вірність українському народові (ген. Шандрук)	—
Початок травня 1945 р.	Капітуляція перед британськими силами в Австрії	~10 000

Джерело: Šmigel' & Cherkasov (2013, pp. 61–62); Ukrainiansintheuk.info (2008); Rudling (2012, p. 337)